

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

377

20536

Ե

ԸՆԾԱՅԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԿՆԵՐՍԻՍԵԼՆ ԴՊՐՈՑԻ

Սրբազան հախազահին, յարգոյ Հոգաբարձուաց, մեծ. նոր ընտրեալ
Տեսչին եւ նորա մանկավարժական ժողովին

Լս և

նոյն դպրոցի մերձակայ

ՅՈՒՆԼԵՆՆԻ ՕՐՈՒՆՆ:

Մի Գիւմրեցւոյ կողմից:

Թ Ի Ֆ Լ Ի Օ:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԳԼԽԱՒՈՐ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՓՈԽԱՐԲԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒ

1874

373
9-67

373
9-67

Printed in Turkey

10

Ե

ԸՆԾԱՅԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ԴՊՐՈՑԻ

Սրբազան Նախագահին, յարգոյ Հոգաբարձուաց, մեծ. նոր ընտրեալ
Տեսչին եւ նորա մանկավարժական ժողովին

Լս Լ

նոյն դպրոցի մերձակայ

ՅՈՒՆԼԵՆԻ ՕՐՈՒՆ:

Մի Գիւմրեցւոյ կողմից:

2002

Թ Ի Ֆ Լ Ի Օ:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԳԼԽԱԻՐ ԿԱՌԱՅՐՈՒԹԵԱՆ ՓՈՒՍՐՔՈՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒ

1874

2010

Printed in Turkey

8310

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 4-го Января 1874 года.

9302
39

Printed in Turkey

ՅԵՌԵՂԱՆՈՒՆԻ ՏՆՂ:

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ԻՄ ՄԻ ԵՐԿՈՒ ԲԱՐԵՎԱՄՆԵՐԻՄ:

Սերջե նամակներովս ես ձեզ յայտնել էի թէ՛ մտադիր եմ այս տարուայ մէջ իմ օրագրական և լրագրական յօդուածների և թարգմանութեանց (թէ՛ տպած, թէ՛ ձեռագիր) մնացածների փոքրիկ հաւաքածուն հրատարակել, և յիշել էի հետեւեալ վերնագրերը. 1 «Պարձեալ վարժապետներ պատրաստելոյ խնդիրը» (տպած), 2 «Ուսումնարանաց փնտսակար ազդեցութիւնքը» կամ «ուսումնարանաց առողջապահութիւն» (հետեւողութիւն Ֆիրխովին, տպած), 3 «Սորհրդածութիւնք օրիորդաց կրթութեան վերայ և ծրագիր մեր օրիորդական դպրոցաց համար» (զեռ ձեռագիր), 4 «Նամականիք Պետերբուրգից (մանկավարժական, տպած), 5 «Որդիք առաւել կրթուած քան զձնողք» (դաստիարակական, ձեռագիր), 6. «Մեր վաճառական դասի կեանքը և հարեանցի կամ ընդհանուր խորհրդածութիւնք նորա մասին» (հրապարակախօսական, տպած), — այս բոլորը զանազան յաւելուածներով պիտի վերջբանվէր՝ 7. «Եթմեան ուսանողի երգ» ստանաւորով (տպած) և կազմէր իմ ուսանողական երեխայրիքը».

Իմ այժմեան հանգամանքներում ես ժամանակ և միջոց չունեցայ այդ իմ խոստումը կատարելու և վստահութիւն ևս չունեցայ մի հրատարակչի յանձնել բոլորը. որովհետեւ այդպիսի հրատարակութեանց հաստատ գրամական արդիւնք ստանալու յոյս տալը դժուար էր, մեր ժողովրդի այժմեան

ընթերցասիրութեան աստիճանին նայելով խնդրեմ ուրեմն՝ բարեկամք, իմ խոստման մի փոքրիկ մասով միայն բաւակա- նանաք առ այժմ, այնէ՛ առաջարկեալ «ԳԱՐՁԵԱՆ և ԿՐԿԻՆ վարժապետներ պատրաստելոյ խնդրի» ԿՐԿԻՆԵՆԹԵՆ, որը 'ի հար- կէ ձեզ համար չէ, որ տպոււմեմ, որովհետեւ դուք մեր խեղճ գրականութեանը կանոնաւոր և խղճմտանօք հետևումէք և ձեզ քաջ յայտնի է մեր հին և նոր պարբերական թերթերի փոքր 'ի շատէ արդարա՛միտ յօդուածների բովանդակութիւնը:

Ինչու յիշեալ շարքից ա՛յդ յօդուածն եմ տպում շտա- պաւ— ահա՛ պատճառները:

Արջի ժամանակներս Սերսիսեան Վարդի այժմեան մեծապատիւ հոգաբարձուք, կ'ատես թէ՛ փոքր ինչ սթափե- ցին իրանց նիրհումից կամ կիսազործուկութենից, և մի քանի աղմկալից հոգաբարձական նիստեր ունեցան, ուր յայտ- նուեցաւ արդարացի ձգտումն ուսումնարանին տեսուչ ընտ- րելու և այդ խեղճ ուսումնարանը դէթ մի աստիճան բարձ- րացնելու իւր այժմեան դրութենից: Բայց ինչպէս ամէն մի որև իցէ հարցի կամ գործի մէջ սիստեմաթիքաբար չ'գործող, այլ պատահական գրգիռով քնից զարթած մարդկանց՝ թէ՛ խորհրդածութեանց, թէ՛ վեճաբանութեանց մէջ միշտ շփոթ, աղմուկ և իրար չ'հասկանալ կ'լինի, այնպէս էլ այժմ: Հո- գաբարձուք կարծումեն թէ՛ մեր հոգևոր իշխանութիւնը նոցա ճ'նշումէ, ուսումնարանի կանոնաւոր յառաջադիմութեան այս բոպէիս արգելառիթ է, ուրեմն՝ նախ և յառաջ պէտքէ մաքառել նորա դէմ: Հոգևոր իշխանութիւնը դեռ որոշ չ'իմա- նալով հոգաբարձուաց խակական ձգտումները, նոր տեսուչ ընտ- րելու նպատակները, վախում է թէ՛ նոքա մեր ուսումնարանի պէս ուսումնարանի բարեկարգութեան քնքոյշ խնդիրների մէջ սխալ քայլեր չ'անեն և յոնքը ուղղելու տեղ՝ աչքն էլ չ'հա- նեն. այսկերպ շփոթուած՝ Հ. Ի. անհիմն ընդդիմադրութիւններ

է յայտնում, փոխանակ կանոնաւոր կերպիւ հոգաբարձական նիստեր կազմելու: Հոգաբարձուաց ձգտումները և նպատակ- ները մանրամասն քննելու և օրինաւոր գործելու կերպ որոշե- լու ընդհանուր խորհրդածութեամբ: Այս հաւատացած եմ թէ այսպիսի խոհական ընթացք բռնելով երկու կողմն ևս իրար կ'հասկանային, որ երկոցուկն նպատակն էլ մի է. ք ՈՐ ԵՆ Ե ԽՈՂԵՄ ԵՌԱՆԳՈՒՆ ՏԵՍՈՒՉ ԸՆՏՐԵԼՈՎ, ԳԵՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇԵԱՆ ՈՒՂ- ՂՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՍՏԱՏ ԻՐԱԳՈՐԾԵԼ ԵՒ ՆՈՐԱՆ ԲԱՐՁՐԱՅՆԵԼ ԻՐ ԱՅԺ- ՄԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԻՐՈՎԱԿԱՆ ՍՏՈՐ ԳՐՈՒԹԻՒՆԵՑ:

Այսպիսի հանգամանաց մէջ մարդ, որ իւր կողմանէ փոքր 'ի շատէ հետաքրքիր եղած է այդ Վարդի վեճակին և ա- պագային, միևնոյն ժամանակ՝ ուղղակի կամ անմիջապէս չէ կարող մասնակցիլ Սրբազան Սախազահի և հոգաբարձուաց ջանքերին՝ ուսումնարանը բարեկարգելու, սոցա իրար մէջ եղած վեճերը իւր կարողութեան չափ պարզաբանելու, — բնականաբար պարտական է գէթ հեռուից յայտնել իւր մտքերը և այդ կերպ իւր խղճի առաջ գոնեա՛ պատասխա- նատու չ'մնալ:

Մեր մտքերը Սերսիսեան Վարդի վերաբերութեամբ մենք դեռ սորանից երեք տարի առաջ պարզ և որոշակի կերպով յայտնած ենք 1870 թ. Արարատ ամառի համարների մէջ: Գոքա գրուած են՝ 1869 թ. Մասիսի մէջ տպած մի-երկու յօդուածի (Սերսիսեան Վարդին վերաբերեալ) «Ուսուցիչ» ստորագրութեամբ. Հայկական աշխարհի մէջ տպած պ. Վ. Արծրունեայ՝ վարժապետների պատրաստելու համար առաջար- կած հնարների, և Արշալոյս Արարատեան շաբաթաթերթի մէջ տպած ամբողջ շարք յօդուածներու (որ յետոյ առանձին բրօշուրով դուրս եկաւ՝ «մեր ուսումնարաններ և ուսուցիչներ» վերնագրով) — այդ բոլորի դէմ և նոցա առիթով:

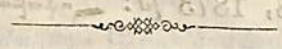
Մեր այդ յօդուածը Լջմիածնայ «Արարատի» մէջ տպած լինելով՝ մենք համոզուեցանք, որ շատերին անծանօթ է մնա-

երեքը՝ ուսումնարանի մասնաւոր տնտեսութեան, ուսումնարանի շէնքի, սեղանների, նստարանների և այլ բարեկարգութեան հոգաբարձուք, որոնց մէջ և կ'լինի զանապահը: Մինքն նոցանից ուժեղով հարստացող լինի, որ հոգաբարձութեան բոլոր բաժինների որոշումները և գործադրութիւնները հաստատու օրադրութեան և գործաւարութեան տակ զնէ. մնացածները. . . . . մնացածները կարող էին այնուհետև երբեք չ'երեւցող հոգաբարձուք կոչուիլ, որք իրանց չ'զալովը արդէն օգուտ կ'բերէին: Այս բոլոր բաժինները առանձին կ'գործէին իրանց բաժնի սահմանի մէջ. ամիսը մի անգամ հոգաբարձուաց ընդհանուր նիստ կ'լինէր. և ընդհանուր հաշուատեսութիւն կ'լինէր ամսական՝ նախագահի ներկայութեամբ: Նախագահը միշտ պէտք է մասնակցէր ընդհանուր արդեանց և ելեմտից հոգաբարձական բաժնին և երբեմն՝ ուսումնակրթական բաժնի մասնաւոր նիստերին և գործառնութեանցը: Ահա այս կերպի հոգաբարձական գործաւարութիւնը պիտի բարձրացնէ մեր հոգաբարձութեանց նշանակութիւնը և հաստատէ ժողովրդի ուսումնարան կառուարելու սկզբունքը և անխափանելի արտօնութիւնը:

...
 ...
 ...
 ...
 ...

ԳՍՐԶԵՍԼ ԵՒ ԿՐԿԻՆ

ՎԼԻԲԵՆՏԻՆԻ ՊԵՏՐՍԵՍԵԼՈՒ

Խ Ն Դ Ի Ր Ը

Աստ անգամ ասուած և գրուած է թէ՛ մեր ազգը, թէ՛ հին և ծեր, բայց այժմեան լուսաւորութեան և քաղաքակրթութեան ասպարիզի մէջ դեռ ևս մանկիկ մի է: Այո՛, երեխայ, այդ այժմ կը խոստովանի ամենայն ուշիմ մտածող այ: Սակայն երեխայական հասակն ևս ինքն ըստ ինքեան կ'անցնի զանազան աստիճաններէ կամ շրջաններէ: Արդ՝ ո՞ր շրջանի մէջ կը գտնուինք մե՛նք: Աստ մեզ՝ համեմատութիւնը շատ յառաջ տարած՝ կամ սահմանէն հանած չենք լինիլ, եթէ պատասխանէինք թէ՛ երեխայի նոր ատամ նաբուսութեան շրջանի մէջ կը մտնենք: Այ՛ յիրաւի, մեր ազգը այժմ՝ բաւականին մեծ նմանութիւն կը բերէ նոր ատամ նածին երեխային: Նայեցէ՛ք, դիտեցէ՛ք՝ որպիսի դժուարութիւններ կ'կրէ խղճուկ երեխան իրեն մի ատամ բուսնելիս, ո՞րքան ցաւեր և տառապանք պիտի տանի մինչի նորա աչաց և նորից ատամների յայտնուելը: Ամենայն ճնող իւր տեսածով և փորձովը դիտէ թէ՛ ո՞րքան վտանգաւոր և երկիւղալի է այդ ժամանակամիջոցը երեխայի բնական զարգացման՝ եթէ մեծ զգուշութիւն և խոհամտութիւն գործ չը դրուի. մինչ զի սովորութիւն եղած է երեխայի կեանքն անգամ ապահով չը համարել Օրհասի ձեռքէն՝ քանի՛ որ գլխաւոր նախապայմանը դուրս չեն ցայտել անվնաս: Ինքը՝ երեխան այդ հասակի մէջ

մի անգոր և անգէտ կազմուածք կը ներկայացնէ, որ ոչ հասկանալ կարող է իւր ցաւերի պատճառները, ո՛չ կանոնաւոր կերպիւ յայտնել իւր ցաւերը և պիտոյքը,— լոկ լացն է նորա բոլոր հոգեկան կենաց արտայայտութիւնը: Միւս կողմանէ՝ ծնողք, ծծմարք կամ դայեակները և առհասարակ հասակաւոր շքապատողքը առողջապահական դիտմամբ՝ ամենէն շատ այդ պատեհների մէջ սխալ կը գործեն: Մէկը՝ օրինակի համար, բոլոր հիւանդութեան պատճառը մօր կաթին տալով (թէև նա ո՛չ բնալուծել էր այդ կաթը և ո՛չ իսկ համը առել որպէս հարկն էր), չորացնել աղաղակում է մօր ծիծը և զանազան օտարօտի կամ անհարազատ և խորթ դեղօրէքով կամի պնդացնել երեխայի ստամոքսը: ¹⁾ Միւսը՝ տեսնելով որ երեխան ծանր տկարութեան ներքոյ անդադար լալով կը նուազի, տաջարկում է շինծու առօրուաներ և այլ շաքարախառն կաթեր իբրև սնունդ: Այսկերպ և շատերը, որ մէկը հաշուեմ, մինչև որ ոմանց յաջողի բարեպատեհ դիպուածով մատը դնել երեխայի բերանը և վերջապէս շօշափել բորբոքած լնտերաց վերայի կոշտութիւնը:— «Արեխան ատամ կ'հանէ», զգոյշ լինինք. քանի՛ որ այս կարևոր գործողութիւնը կատարումն չէ առել, կազմուածքի միւս գործարանները խանգարմանէ չեն դադրիլ: հարկաւոր է այստեղ իսկական մօր առողջարար սնունդը կանոնաւոր կերպիւ մատակարարուած, ազատ և մաքուր օդ, անխոնջ հսկողութիւն երեխայի բուսական կամ աճեցողական զօրութեանց. քայլ առ քայլ ուրեմն հետևել բնութեան ուժերին և աշխատել նոցա լաւագոյն ընթացք տալ.— և ահա մեր երեխան պատրաստ կը լինի անվտանգ ատամնաբուսութեան: Արջանիկ է նա՝

¹⁾ Կի ժամանակ մեր մայրենի լեզուն դրականութեան եւ դատարարական անընդունակ հրատարակողներին եմ պիտարկում այստեղ, եւ այդ վեզուի ուսումնասիրելը մեր ուսանողաց համար անելոյր քարոզողներին:

եթէ իսկոյն դործ դրուէին այդ և նման բարի խրատները, և յառաջ չը գային մի այլ նոր տեսակ հոգատարներ, որք կ'անուանին աստուածներ ¹⁾: Այդպիսիք բաւական է որ ատամի ձայն լսեն՝ ազգանը (քելիէթին) ձեռին աղմուկ բարձրացրած իսկոյն կը վազեն «բերէք, բերէք՝ ուղղակի ատամները դուրս քաշէնք—պրծաւ գնաց».— Ի՞նչ ասես. . . :

Ահա այսպիսի դժուարութեանց, տառապանաց, և շփոթութեան մէջ է լինում մեր զանազան տեղերի հասարակութիւնը ամենայն մի իւր բարոյական զարգացման քայլը անելիս: Այդ բացայայտ տեսնուեցաւ և կը տեսնուի մեր տաճկաբնակ ազգայնոց Սահմանադրութեան վերայ: Այժմն՝ մեր ժողովրդի մէջ՝ նորա բուն, ինչպէս եւ իրական հարստութեանց համեմատ ուսման: Ծառուէլու չգրողներն են, որ բուսնելու վրայ են և մեր կազմուածքի բոլոր ուժերը իւրեանց կը պահանջեն: Այդ չգրողներով միայն մեզ կարելի պիտի լինի մտել և պատրաստել՝ մեր դեռ ևս թոյլ կազմուածքին իւրացնելու եւ սեպհապնելու այն լիուր բարոյական նիւթը, որ մեր առաջին դրած ունի արդի քաղաքակրթութիւնը, և որոյ ուղղակի մարտելը մեզ այժմ անկարելի է կամ շատ դժուար:

Այս նոր զարգացման աստիճանի կարգէն է անտարակոյս մեր ամենակարևոր խնդիրներէն մէկը, այն է՝ վարժապետներ պատրաստելու խնդիրը: Սորա հետ կապուած կը տեսնենք և մեր աշգային ուսումնասիրանայ ծրագրի եւ նշանակութեան որոշումը:

Ինչպիսի ձայներ, ինչպիսի առաջարկութիւններ չը լսուեցան արդե՞օք մեր օրագրաց և լրագրաց մէջ այս մասին: Մենք չը կամինք այստեղ բոլորը մի առ մի յառաջ բերել—այդ մեզ շատ հեռու կարող էր տանել: Այլ՝ ընդհանրապէս կ'ասենք, որ ցաւի տեղը և բունը չեմանալուց՝ առաջարկած դեղօրայք երբեմն անտեղի էին, երբեմն վնասակար անգամ:

¹⁾ Իրպիտ դանտիստներ կամ դալարներ:

Իբրև օրինակ այս մօտերիցս՝ հարևանցի կերպիւ մեր ընթերցողի միտը ձգենք միայն ,,Մասիսի“ 1869 թուակ. թերթերի մէջ տպած Ռուսիացի մի պարօնի խորհրդածութիւնքը Թիֆլիզու Ներսիսեան Վարդի վերաբերութեամբ: Յօդուածի հեղինակը 'ի շարս այլ եզրակացութեանց՝ վերջ 'ի վերջոյ գալիս է հետևեալին թէ՛ ,,Ներսիսեան Վարդը մի հիմնաւոր ծրագիր չունի, մի որոշեալ նպատակ այժմս չէ երևցնում. հետևաբար թշուառ դրութեան մէջ է“: Այս թերութեան և անորոշութեան դիտարկ պատճառն ևս՝ Վարդը Հոգևոր իրաւասութեան տակ լինելն է կարծում: Առաջին պարբերութեան դէմ դեռ չը խօսինք. գալով երկրորդին՝ կը հարցնէինք. Հոգևոր իրաւասութիւնը ինքն ըստ ինքեան ի՞նչ կը թելադրէ, եթէ ո՛չ այն թէ՛ Ուսումնարանը ժողովրդի համար կրթեալ հոգևորականներ և կրթեալ վարժապետներ պատրաստէր: Մեր այժմեան դրութեան մէջ՝ ամենայն խոհեմ մարդ մի և նոյն կերպիւ այս երկու գործը անբաժան պիտի համարէ. այսինքն՝ կրթեալ վարժապետացուն միւսնոյն ժամանակ քահանայական պաշտօն վարելու կարող պէտքէ լինի. իսկ կրթեալ քահանայն՝ այժմեան մտքով վարժապետական գործին ընդունակ:— Այժէ ուրեմն՝ Վարդի տեսչութիւնը տեսնէր իրաւի ազգի այժմեան ընդհանրական կարօտը, և նպատակ դնելով նախ և առաջ վերը յիշած մտքով ժողովրդական վարժապետացուներ պատրաստելը, իւր ուսման ծրագիրը՝ լուսաւորեալ տէրութեանց միջնակարգ ուսումնարանաց չափսով այնքան լայնացնէր, որ այդտեղ աւարտողները փոքր առ փոքր կարողանային ուղարկուիլ Աւրոպայ՝ ուղղակի վարժապետական ուսումնարան մտնելու (մնացողները որպէս լաւ պատրաստուած վարժապետացուք, 'ի հարկէ, ազգի մէջ անհետ չէին կորչելու թէ՛ իբրև քահանաներ և թէ՛ մասամբ այլ ասպարէզների մէջ): Հարցնում ենք դարձեալ՝ այսպիսի մի

օգտուէա նպատակի իրագործելուն պիտի ընդիմանա՞ր Հոգևոր—իշխանութիւնը, և կամ նորա իրաւասութեան թելադրութեանէն դժուար էր այդ. քա՛ւ լիցի: Պարօնը, երևի, մոռանում է, որ եթէ ժողովրդի առաջաւոր անձինք՝ ինքեանք իւրեանց ժողովրդի բուն կարօտը երկրորդականէն ջոզել չեմանան՝ մինակ հոգևորի ինիսիատիվը փոքր կարող է օգնել զորօրինակ, Ռուսիացի պարօնին անյայտ չը պէտքէ լինի, որ մի քանի տարի առաջ երկու թէ՛ երեք երիտասարդ Աֆէնտեանցի՝ Վարդին կտակած գումարով ուղարկուեցին Աւրոպա ընդհանրապէ՛ ուսում առնելու. հարցնում ենք՝ հոգևոր իրաւասութիւնն էր մեղաւոր, որ նոցա վերայ անհրաժեշտ պարտք չը դրուեցաւ վարժապետական դիտութեան և արհեստի մէջ կատարելագործուելու և մի որոշեալ ժամանակամիջոց Վարդին ծառայելու. կարծենք նոյնպէս թէ՛ հանգուցելոյ կտակի ոգւոյ դէմ ևս չէր այդ: Այստեղ մենք ամենեւին դիտարութիւն չունինք կտակախտարներին կամ այս և այն մասնաւոր անձին ակնարկելը. որովհետև մեր ընդհանուր գործերի մէջ որոշեալ դիտակցութիւն չունենալը շատերի պակասութիւնն է: Մեր ասելն այսքանն է թէ՛ երբ այսպիսի հասարակ պարագաների մէջ անգամ (ուր թէ՛ կարօտութիւնը, թէ՛ այդ ըստ չափու լրացնելու կերպը ինքն ըստ ինքեանց բաց յայտնի էին) մեր Թիֆլիզու առաջնաւոր անձինք կը դժուարանան մինչանակեալ նպատակ ցոյց տալ: Աւրեմն. . . Աւրեմն՝ պ. Ռուսիացոյ կողմանէ՛ Վարդի թշուառութեան մեղադրանքը առանց փաստերի Հոգևոր իրաւասութեան վրայ ձգելը՝ ի՞նչ միտք ունի, եթէ ոչ՝ միակ վայրբանութիւն, վնասակար բժախընդրութիւն. երանի չէ՞ր լինի եթէ մենք Հոգևոր իրաւասութեան շրջանի մէջ եղածը միայն ըստ կարգին կարողանայինք մշակել, այդ ևս մեզ բաւական էր:

Ինքը՝ պ. Ռուսիացին, որ գուցէ մեր առաջնաւորներէ
 ըից մինն է, ո՛ր է նորա առաջարկած որոշեալ նպատակը:
 Չըլինի՞ թէ՛ պարոնը, զբաւուելով իւր բերած մասնաւոր
 օրինակներէն (պ. պ. Ղազարեանի, Թիւսիկեանի, Արամեանի
 Քիւչարեանցների) կամի՞ Սերսիսեան Վարոցը Աստուծոյ
 նման մի ուսումնարանի փոխարկած տեսնել, որպէս զի աւար-
 տող աշակերտները առանց Գեորգիւսեանի Քեմարանի Արդ
 դաստիարակչի ընդունուելին: Եթէ այդքան տեղն է հասել, լա-
 չէ՞ր լինիլ՝ Սերսիսեան Վարոցը ուղղակի գաւառական ուսու-
 մնարան ¹⁾ շինէինք. . . — ահա՛ ձեզ հիանալի երէկոյ պա-
 տուելի՛ հոգաբարձուք Սերսիսեան Վարոցի՛. . . : Սեզ
 կը մնայ միայն ցաւիլ, որ «Սասի» պէս պատուական լրա-
 գրի մէջ, ուր սովոր էինք՝ երբեմն իսկական և ազգի բուն
 յառաջադիմութեան ծառայող գրուածներ կարդալ, տպած
 գտանք յիշեալ պ. Ռուսիացոյ ծանծաղամիտ յօդուածն ևս:
 Ի հարկէ այդ դիպուածով Սասիի խմբագրութիւնը անգոս-
 նեկէն շատ հեռու ենք, նախ՝ որ նա լաւ տեղեակ չէր լինիլ
 Թիւֆլիզու Վարոցի հանգամանքներին, և երկրորդ՝ իրը ուրիշ-
 ներէն պարզելու նպատակաւ այդ կարող էր տպել:

Վարժապետներ պատրաստելոյ բուն խնդրոյ մասին եղած
 զանազան շփոթարանութեանց օրինակները այստեղ բերելը
 դարձեալ կը երկարէր: Այսքանս կ'տեսնք, որ ինքնահրաւեր
 ատամնաքաղները այս խնդրոյ մէջ ևս պակաս չ'էին: Ահա՛
 մինչև ց'այժմ լրածներին բովանդակութիւնը կարճաւօտ. «Աւ-
 րոստայում վարժապետական դպրոցներ կան, ուր դաստիա-
 րակուում են կատարեալ կրթութեամբ ուսուցիչներ. մենք ևս
 հարկաւորութիւն ունենք այդպիսի ուսուցիչներին: Ուստի՛. . .
 Աւրեմն՛. . . ուղարկենք երիտասարդներ Ազգի դումարով ուղ-

¹⁾ Ուեղոնոյէ ուսիլիշէ:

ղակի այդ դպրոցները»: Այս առաջարկութիւնը հետևողա-
 բար կամ տրամաբանօրէն արած կը թուի. և մենք մի բան
 չէինք ունենալ սորա դէմ ասելու, եթէ միայն մասնաւոր դէպ-
 քերի վերաբերէր:

Օրինակ՝ եթէ այս կամ այն բարեգործ ազգայինք՝ ցան-
 կալով իւրեանց բարեգործութեամբ ո՛չ միայն երկու երեք ան-
 հատներ Ազգի մէջ բարւոքել, այլ՝ դոցա միջոցաւ մեր ընդ-
 հանրութեան որոշակի կարօտը մասամբ և եթ լրացնել, — կը
 հրաւիրեն այդ նպատակին ձեռնտու երիտասարդներ Աւրոպա՛
 դաստիարակութեան բարձր ուսման մէջ կատարելագործուե-
 լու, փառք և պատիւ այդպիսեաց, Աւ մենք ամէնս, ՚ի հարկէ
 յորդոր պէտքէ կարդանք միւսներին ևս հետևել դոցա, որով-
 հետև գոքա Ազգի մէջ մեծագործութեան սկիզբն են դնում:
 Սակայն չը պիտի մոռնանք, որ այդպիսիներ՝ հազարաւորնե-
 ըից մինը — երկուսը կը պատահին. որովհետև մասնաւորների
 համար իրաւի գործը այնքան հեշտ չէ: Այսքանը միայն միտ
 բերենք թէ՛ մեր փոքր ՚ի շատէ ձեռնտու համարուած երի-
 տասարդներին Աւրոպայի լուսաւորեալ քաղաքները ուղարկե-
 լով՝ նախ և յառաջ՝ դեռ ո՛րքան հոգատարութիւն պէտք կը
 լինի՛ նոցա ընդհանուր պարգայման, Տայրէնի և Քիւչարեան
 օրոք լեղոսոյ Լեւոն-Լեւոնի լրացնելու համար միայն. . . :

Եւ դարձեալ՝ Սերսիսեան Վարոցը շատ անգամ այս
 կամ այն դիտութեան ուսուցչի, գլխաւոր վարժապետի կամ
 տեսչի պակասութիւն է կրել: Փոխանակ՝ համալսարաններում
 ավարտած (ըստ մեծի մասին դաստիարակութեան անտեղեակ
 և գլխաւորապէս իւրեանց մասնաւոր գործերին զբաղուած)
 պարոնայց շնորհներին (մուննաթից) սպասելու. և երբեմն այդ
 շնորհները բաւականին մեծ գումարով ձեռք բերելու, անտա-
 րակոյս, վերջի տարիների հոգաբարձութիւնքը առաւել անտե-
 սաբար և հեռատեսութեամբ վարուած կը լինէին, եթէ Վպ-

րոցի գումարներէն մաս մի յետ ձգելով տնօրինէին՝ գէթ երկու տարին մի անգամ այս կամ այն յատուկ ձեռնառու երիտասարդը Ներուպա ուղարկելու. որպէս զի սոքա արդի դաստիարակութեան և վարժապետական արհեստին համանալով՝ գային իւրեանց սնուցանող Վարոցին մի ժամանակամիջոց համեմատաբար աժան ծառայէին, իբրև վճարումն պարտուց: Այս կերպ թէ և տակաւ առ տակաւ՝ մինչ ց'այժմ Վարոցը ոտքի կանգնած կը լինէր: Ի հարկէ, այժմս մանաւանդ առաւել վտառահութեամբ այդպիսի բարեացառիթ և բարեբեր ձեռնարկութեանց յոյսեր պէտքէ ունենանք ներկայիս մեծաճան տեսչի հեռատեսութենէն և մեծապ. հողաբարձուաց խոհեմութենէն: ¹⁾

Ասացինք՝ այսպիսի մասնաւոր դէպքերի մէջ այդ յորդորը և առաջարկութիւնը ունի տեղի. բայց երբ այդպիսի առաջարկութեամբ մեզ պէտքէ ասեն թէ՛ մեր դաւաճները, մեր փոքրիկ քաղաքները տգիտութեան խաւարի մէջ, նախապաշարմանց ձեռէն անասելի զրկանաց և վտանգների տակ կ'հեծեն և կը հառաչեն, — սոցա ահա՛ պէտք են կրթեալ ուսուցիչներ, որք ժողովրդի կեանքին սերտ կապերով կապուած, նորա թերութիւնքը և պակասութիւնքը լաւ ճանաչելով՝ զիտենան յարմար կերպիւ նորա վերքերը մաքրել և հարազատ սպեղանիք դնել. այսպիսի ուսուցիչներով միայն մեր դպրոցների հարիւրաւոր աշակերտները սակաւ մի լոյսի երես պիտի տեսնեն՝ և այն: Այստեղ խօսքը՝ ժողովրդական էլիւստրացիներ պարտապէտաւ ահազօջ եղանակէ (սիտատեմայի) վրայ է: Աւելը՝ փոխանակ խոհեմութեամբ իրական միջոցներ որոնելու՝ այդ ամենատենչալի նպատակի իրագործութեան համար միակ հնար

¹⁾ Յաւով սրտի պէտքէ խոստովանինք իրապարկաւ, որ մեր այն ժամանակվայ յոյսերը ի դերու ելան, տեսնենք նոր հողաբարձուներին եւ տեսչին. . . .

մեզ ցոյց են տալի մեր ամեն փորձանէրու՝ Քճարի (դրամագլուխ) հասակէլը և մեր երիտասարդները ուղղակի Աւրուպայ ուղարկելը, — այն ժամանակ՝ չենք կարող այդ առաջարկութեան մէջ մեծ խրամատ մի չը դիտել. այո՛, եզրափակութեան մի ուսումն, որ վերը յիշած ատամնաբոյժների երեխայի դեռ չը բուսած կաթնատամները ազցանով (քէլփէթով) դուրս քաշելէն պակաս չէ:

Յիրաւի, եթէ մի փոքր քննութեան տակ ձգենք այդ կերպ եղած առաջարկութիւնը՝ պիտի տեսնենք, որ մեր հրապարակախօսները՝ կամ ամենեւին չը կառին ճանաչել մեր այժմեան երիտասարդութեան կազմութիւնը, չը գիտեն ևս թէ՛ ինչպիսի յատկութիւնք և պատրաստութիւն պիտի ունենայ մի վարժապետական դպրոց մտնող հայը, — կամ՝ Աւրուպայ լուսաւորեալ քաղաքաց վարժապետական ուսումնարանները իրանց կը թուի մի ներկարարի կարաս, որի մէջ ամեն հայ երիտասարդի ականջներէն բռնած՝ մի երկու անգամ ընկղմենք թէ չէ՛, ահա՛ մեզ համար պատրաստ կը լինի ներկուած հայ ուսուցիչը: Հարցանում ենք մեր հրապարակախօսներին՝ որպիսի՞ երիտասարդութիւնից պիտի քաղեն իւրեանց ուժերը Աւրուպա ուղարկելու վարժապետացուքը. համալսարանների, ձեմարանների, կամ զանազան տէրութեանց միջնակարգ ուսումնարանների ուսանողներէն արդեօ՞ք. . . . . :

Այժմ ամենայն մտախոհ մարդ տեսնում է թէ՛ այդ տեղերից տարիներով պիտի հայ վարժապետացուներ որոնես որ մինին կամ միւսին գտնես, այն ևս իբրև մի յաջողակ և պատահական դիպուած: Այդ դժուարութիւնը շատերը բնական կը տեսնեն մանաւանդ տնտեսական հայեացքով միտ դարձնելով այն զօրաւոր պայմաններին, որոնց ազդեցութեան տակ մեր երիտասարդութիւնը ստիպուած է այս և ո՛չ այն ապրուստի ճանապարհներ որոնել և երբեմն շրջամոլիկ թափառել. . . . :

1302
39

Մեր ազգային դպրոցներէն նոցա այժմեան դրութեան մէջ նոյնպէս չ'ենք կարող Աւրոպիոյ լուսաւորեալ քաղաքաց վարժապետական ուսումնարանաց համապատասխան աշակերտներ յուսալ: Ուրեմն՝ մեզ կը մնայ պարոնայց ընդարձակ առաջարկութեանը հետեւեալ առածով պատասխանել: Այժմ Դրամ-Տոյ Աւրոպայ երկրասարգներ ուղարկելու համար՝ նախ եւ յառաջ պէտք է պարտապարտ երկրասարգներ ունենալ: Յուսով ենք թէ՛ մեր ընթերցողին արդէն պարզ է մեր միտքը. չը երկարենք ուրեմն՝ թէ՛ ո՛րպիսի երիտասարդների կարօտութիւն կայ: Միայն այժմ իրը մէկանց ակներև կացուցանելոյ համար՝ մեր ամէն լուսաւորուած (համալսարաններում, գիմնապետներում ուսում առած և ծառայող) ընթերցողին կը հրաւիրենք՝ իւր փափուկ բազմոցի վրայէն և իւր զարդարուն սենեկէն մի օր, մի ժամ իւրեան փոխադրել մտքով՝ Մշու գաւառը, Աւան, Բաղէշ, Աարս, Ագուլիս, Գիւմրի և այլն, այն ևս՝ ժողովրդական վարժապետի պաշտօնով հանդերձ և սորա բոլոր պարագայիւք: Այսպիսի փոխարկութեան մէջ իսկոյն պիտի զգայինք ամենայն լըջութեամբ թէ՛ ի՞նչ է մեզ պակաս և ի՞նչ հարկաւոր. թէ՛ բացի զարգացումը՝ ո՛րպիսի նորանոր զգացմունքների, սովորութեանց, տրամադրութեանց պիտի կարօտէինք ամէն մի տեղե ժողովրդի դրութեան և պիտոյից համեմատ, թէ՛ ո՛րքան մասնաւոր տեղեկութիւնք պիտի ունենայինք մի քանի գիտութեանց մէջ, մասնաւոր մեր աշխարհագրութեան և պատմութեան (վերջին դարերը առաւելապէս): Պիտի զգայինք անշուշտ թէ՛ այդպիսի՝ և նման տեղերում առանց վհատութեան և թուլացուցիչ յուսաբեկութեան միշտ գործունեայ ուսուցիչ լինելու համար՝ եթէ ոչ Պետալոցցու հանձարը (որ շատ հազուադէպ է, ՚ի հարկէ) գոնեա՛ նորա՝ ժողովրդի մէջ «պրէլու» ուժը և կարողութիւնը պիտի ունենայինք: Սորա համար արտասահմանում կըրթութիւն առնելներս դեռ շատ

փոքր պիտի լինէր. այլ՝ մինչև արտասահմանը մեր մանկական հասակը այդ իսկ ժողովրդոց մէջ պիտի անցուցած լինէինք, մեր պատանեկութիւնը այդպիսի՝ նպատակի շատ մի յարմարուած պէտք է լինէր:

Հարկուոր է որքէն նախ և յառաջ՝ հայրենիքում վարժապետացունէր (կանգիդաթներ վարժապետութեան) պարտապարտ: Մեր մտքով վարժապետացունէր պատրաստելով մենք միւսնոյն ժամանակը քահանայացուներ կ'ունենանք. որովհետև այդ երկու դասերը մեր այժմեան դրութեան մէջ բոլորովին միակերպ պատրաստական կրթութիւն պիտի ստանան, որ կարողանան իւրեանց բուն նշանակութեանը ծառայել և իրար օգնական լինիլ կեանքի մէջ:

Ահա՛ այս գործին պէտք է ձգտին այժմս մեր ուժերը. . . ահա այս մասին կ'աղերսեմք մանաւանդ մեր Տեսուչներին և Հոգաբարձուներին ուշի ուշով խորհել. . . և վճռողական ընթացք բռնել:

Մենք մեր կողմանէ՛ միանգամայն համոզուած ենք՝ թէ քանի մենք չ'ունինք զանազան մեր հարուստ կեդրոններում՝ գէթ երկու-երեք հիմնաւոր հաստատութիւնք՝ վերը յիշած մտքով Ազգային վարժապետացունէր պարտապարտ ուղեւ նպատակաւ՝ մեր մէջ այժմեան ուսուցիչների (նոյնպէս և կրթեալ քահանաների) յաճախիլը անկարելի է, հետեւաբար՝ մեր հարստահարեալ եղկելի ժողովրդի փրկարար կրթութիւնը և լուսաւորութիւնը պիտի մնայ երազական:

Այսպիսի հաստատութիւնք մեր այժմեան պայմանների մէջ ունենալը մի՞թէ ցնորք է. չէ՞ որ ըստ մասին կան: Այս են՝ Ներսիսեան Դպրոցը, Պօլսոյ՝ Նուպար-Շահնազարեան վարժարանը: Ոցա հնարները այնքան սուղ չ'են՝ որ իւրեանց այժմեան ուսման ծրագիրը՝ մեր յետագայում բերած պրոգրամ-Տանէրին կամ նմաններին հասցնելը՝ մեր ուժերէն վեր համա-

րէինք: Թող միայն համոզմունք լինէր մեր մէջ և ոչ մտաց տատանումն՝ մեր գլխաւոր կարօտութիւնը երկրորդականէն հաստատ որոշել իմանայինք,—գործը ինքն ըստ ինքեան այնքան դժուարութիւններ չը պիտի ներկայացնէր:

Սոցա կարող էին հետեւիլ Մեսրոպեան վարժարանը և մասամբ Մուրատեան վարժարանը, եթէ այս վերջինի անօրէնքը թողլով մասնաւոր ձգտումներ՝ ազգի ընդհանրութեան բուն օգտին ծառայելու տրամադրուէին և փոխադրէին իրանց վարժարանը Պոլիս կամ Արիւն¹⁾:

Որը յիշեալ ուսումնարաններէն արդեամբ վաւերացնէ ազգի առաջ այդպիսի որոշեալ նպատակի դիմելը. նոյն և առաջինը պիտի վայելէ ազգի իրական սէրը և համակրութիւնը: Հաւատացած ենք թէ՛ մեր հասարակութեանց կողմանէ սակաւ ժամանակի մէջ նուէրները այդպիսի հաստատութեանց այնքան պիտի առատանային, որ հարելի լինէր Կարէօսի անընդհատ հանձնարար ինքեան մասնաւոր կարգի մասին (հարելի լինէր Կարէօսի անընդհատ հանձնարար ինքեան մասնաւոր կարգի մասին):

1) Բայց աւանդ այնքան վստահութիւններս աւերուած է վերապատուելեաց մեծ մասի երկարամեայ արարքներէն, մանաւանդ այդ վարժարանի նկատմամբ, որ կը կասկածենք թէ, որքա ընդունակ լինէին մի առողջ ազգային գաղափարի ծառայելու եւ թողնէին իսպառ, իսպառու եւ փրկած սկզբանց տակ դեղեւել եւ խարխափելը: Ո՞րտե՞ կամ կ'երաշխարհէր թէ, այդ վարժարանը ի վաղուց արդէն շեղուած գոյով կտակարարի գլխաւոր որոշումներէն, փոխադրուելով այժմ Հայաստանի իսկ ծոցի մէջ, խարխափութեանց սերմնացան չը դառնայ. . . . . Եղբւկ Մուրատին, կրկնենք Հայր Թէոդորեանի խօսքը:

2) Սյս տեղ հարեւանցի կրկնենք այն շատերին յայտնի միտքը թէ, շատ մի ազգային գումարներ, եկեղեցական գումարներ, կտակեալ գումարներ մեր մէջ անհետ եւ անպտուղ կորուսուել են եւ վատուուել: Եւ եթէ շատ անգամ գորկ ենք մնացել սպասելի նուիրատուութիւններէ եւ կտակներէ, սորա մի պատճառն եւս այն է եղել, որ որոշեալ գործունէութեան կեդրոններ կամ հաստատութիւնք չենք ունեցել. ունեցածներս էլ ժողովրդի վստահութիւնը փոքր են աշխատել զրաւելու:

Այս կերպ վարժապետացու պատրաստեալ երիտասարդներէն՝ Երեւանի միայն Եւրոպայ ուղարկելով հաւաստեօք պիտի տեսնէինք թէ՛ ազգի գումարը իւր ամենայն տոկոսով և շահերովը գործ դրինք: Ազգի նուիրական գումարները վայր ի վերոյ կամ կիսատ շահելը յամենայն դէպս մեղք է, ո՞ւր մնայ՝ վարժապետներ պատրաստելոյ կարևոր խնդրոյ մէջ:

Երբ իսկապէս կրթեալ վարժապետներ մեր մէջ բազմանային, սոցանից պիտի դուրս գային այնպիսիք, որ ինքեանք ընդունակ լինէին՝ այժմեան մտքով մանկավարժներ, նորահետ անբաժան և կրթեալ քահանաներ մեր յիշած ուսումնարանների աշակերտներէն պատրաստել ուղղակի հայրենիքում: Այս կերպ՝ մէկ կողմանէ մեր ծախսը փոքր առ փոքր պիտի սակաւէր, միւս կողմանէ՝ մի ողկոյզը բազմութիւ պտուղներ իւր վերայ պիտի կրէր:

Մի բացատրութիւն ևս: Պուցէ մեզ ասին թէ՛ 1) վարժապետացուի և քահանայացուի կրթութիւնը բոլորովին միացած՝ անյաջող խառնուրդ մի կարող է դուրս գալ՝ և եթէ այդ ևս չը լինէր. 2) մի՞թէ մեր որդիքը՝ ամենը՝ վարժապետներ և քահանաներ պիտի դառնան, որ միակ այդ նպատակին ծառայեցնենք մեր գլխաւոր ազգային ուսումնարանքը:

Սորա դէմ մանրամասնօրէն խօսելով ներկայ յօդուածիս սահմանէն դուրս ելած պիտի լինէինք: Առաջի պարբերութեան նկատմամբ կարճառօտ միայն ասենք, թէ՛ յետագայում երկու տեղ բերուած վարժապետացուաց ուսման առարկայից գլխակարգութենէն ոչ մինչ հեռանալ, որ կարելի լինէր աւելորդ կամ շոտայլական համարել կրթեալ հայ քահանայի համար, բացի մի Եւրոպական լեզուն (վերջի դասատներում) և մասամբ մարմնամարզութիւնը (այն ևս իբրև զեջումն մեր կողմանէ). աւելցնելու այլ ևս ոչինչ չենք գտնում, բացի Ժամասցոյցի մէջ (որը ուսումնարանէն դուրս է և որին ընտելա-

նաղու համար մի տարի մի եկեղեցում ծառայելը շատ և շատ բաւական պիտի լինի): Դառնանք օտար ազգաց նայինք: Մասնաւոր վարժապետական ուսումնարաններով չքաւոր ամեն մի ազգ՝ ժողովրդական վարժապետացունէր ըստ մեծի մասին քաղում է իւր հոգեւոր դպրոցներէն և ոչ աշխարհական միջնակարգ ուսումնարաններէն. հոգեւոր դպրոցների մէջ՝ թէ ընդհանուր կրթութեան սահմանները լայնացնելով՝ թէ վարժապետականութեան տարրեր մտցնելով: ¹⁾ Իսկ մեզ ուրիշ կերպ մտածել և գործելն անգամ անկարելի պիտի համարենք. մանաւանդ որ այդ կերպն է մեզ ամենակարեւորը և ամենաօգտաւէտը: Այս կերպ՝ Ներսիսեան Դպրոցի որոշուելը և փրկուելանը այդ երկու նպատակը սերտ մեացնելով՝ և որքեամբ որոյս էրագործելովն է, և ոչ նորանոր նպատակներ ստեղծելը: Այսպէս միայն դպրոցը պիտի ազատուի նորանոր անձոնի խառնուրդներէ, և ոչ թէ դորանով անյաջող խառնուրդ լինի:

Գալով երկրորդ պարբերութեանը, օրինակով խօսինք: Արբ մի մարդ հասարակ հացի կարօտութիւն կ'կրէ և իւր ունեցած հնարները հազիւ կը հասնին դորա գնելուն, նա հարկաւ իւր և շաքարեղէնի ձեռք բերելը պէտք է թողնի պատահական դէպքերի: Այս մեր վճռողական պատասխանը. ահա՛՛ զիջողականն ևս. թո՛ղ ընթերցողը չը մոռնայ, որ վարժապետացու կամ քահանայացու պատրաստելով մի ուսումնարան մասնակրթական (սպեսիալ) ուսումնարան չ'է դառնալու սույն հարկէ այլ՝ դարձեալ կարող է մնալ հանրակրթական կամ համազգային շրջանի մէջ: Աշակերտները այդպիսի ուսումնարանի մէջ քաջ պիտի տեղեկանան բոլոր այն գիտութեանց, որ անհրաժեշտ կը համարուին այժմս ամեն լուսաւորեալ մար-

¹⁾ Ինչպէս այդ ցոյց է տալի Ռուսաստանի լուսաւորութեան պաշտօնէի գրաֆ Տօլստոյի կարգադրութիւնը:

դոյ համար: Չանաղանութիւնն այս է միայն թէ՛ այդ դիտութիւնքը այն դիտմամբ, այն կերպով, այն մեթոդայով պիտի հաղորդուին, որ ապագայ վարժապետին կամ քահանային ևս առաւել նիւթ և հնար տան նոցա գործունէութեան մէջ. կամ այլ խօսքով՝ ո՛րպէս այդ պիտի պահանջէր ժողովրդի կարօտութիւնը և դրութիւնը: Այս կերպ՝ աւարտած աշակերտների մի մասը եթէ ընդունակ չը լինին քահանայ կամ վարժապետ դառնալու, մեր միւս ասպարէզների մէջ դարձեալ առաւել օգուտով պիտի գործին քան թէ այժմ՝ թէ՛ իբրև վաճառական, թէ՛ իբրև զբաղէտ և այլն:

Արդարև՝ թագաւորական ծառայութեան մտնելու կամ իսկոյն արհեստաւոր դառնալու պիտի դժուարանային. բայց այդպիսի դիտմանց այնքան կարօտութիւն չկայ, հնար ևս չ'ունենք: Մանաւանդ որ բարեխնամ տէրութեանց այդ նպատակաւ հիմնած ուսումնարանների դռները բաց են ցանկացողաց համար: Այս հայեացքէն նայելով Ներսիսեան դպրոցին՝ կը տեսնենք, որ սա մեծամեծ փոփոխութեանց ենթարկուելու կարօտութիւն չունի, ինչպէս շատերը կ'աղաղակեն: Այլ՝ դարձեալ պիտի ասուինք՝ Զոհար Դպրոց (ի հարկէ ո՛չ վանական կրօնաւորներ պատրաստող ¹⁾. զանազան ժամանակաշրջաններու իւր ունեցած չգորոհներէն ոչ մէկն չեւոք չը պիտի վերցնէ.

¹⁾ Այդպիսի մասնակրթական ուղղակի կրօնաւորներ կամ հոգեւորականներ, (ուսումնարանի մէջ դեռ պատրաստ ժամասացութեան եւ քեմական բարոյատուութեան,) ասումներ այդպիսի ուսումնարան ամենայն յաջողակութեամբ կարող էր լինել մեզ համար Ս. Եջմիածնայ նորակաւոյց վարժարանը. որոյ յառաջադիմութեանը այդ կողմանէ ի բոլոր սրտէ կը ցանկայինք, որովհետեւ Եջմիածնայ սրբանոցները բաւականին ձեռնտու կարող են լինիլ այդպիսի մի չորհուր ձեռնարանի. իսկ Ներսիսեան դպրոցը հետեւելով այդպիսի մասնաւոր նպատակի, չը պիտի հասնի դորան, ինչպէս փորձն էլ ցոյց է տուել եւ պիտի մնայ որպէս եղել է ո՛չ այս և ո՛չ այն: ^{*)}

^{*)} Այս մասին մեր այժմեան կարծիքը փոքր ինչ տարբեր է, տե՛ս րօշիւրիս վերջի յաւելումը այս ծանօթութեան դէմ:

այնէ՛ քահանաներ, վարժապետներ, և մասամբ աստուծոյն՝ աղօթի լուսաւորեալ անբռնելի պարտաւորելը: Այս նպատակները ըստ հայեցում-
 քան անբռնելի մեղք է. և որոյս գործնական սպաս իրագործելու հետեան է վարժապետացուաց (վարժապետական սեմինարիաների հան-
 րեալաց) ուսման ծրագիրը ընդունելը: Այսքանն է միայն այժմս հարկաւոր: Յետագայում՝ ինչ քան Ղարաբեյի վարչութեան հոգեմանէ՛
 ամենայն հերոս աշխատել իւր պարտաւորած աշակերտներէ համար ասան-
 չին արածունելիներ ունենալ՝ մի երջու պարի օրինակ՝ ծառայելով այս
 համայն էջեղեցում, աստուծոյն համար քեանարուելու և
 ժողովրդի մէջ բարձր պել բանելու: Միս հոգեման գործարներ չեան
 բերել (չեան բերածը անբարեբար շահել և յետ չգել) աշակերտե-
 րեց ընդունելներն, ինչպէս վերը ասացինք, Արարող վարժապետութեան
 ուսման ուղարկելու:

Ահա՛ ինչ կէտի է հասել այժմ հայոց մէջ վարժապետ-
 ներ պատրաստելոյ խնդիրը: Աւ կարծենք թէ՛ այդ կերպ
 խնդիրը տեսական շրջանէն գործնական շրջանի մէջ կը մտնի:
 Մինչև հիմայ ըստ մեծի մասին մեզ ասում էին՝ «Արու-
 պայում գեղեցիկ գութաններ կը շինուին, որոնցով տասնա-
 պատիկ առաւել հեշտութեամբ հող կարելի է վարել մե՛զ
 ևս հարկաւոր են Արուպական գութանները»: Այժմ ասում
 ենք.—այդ գութանները մեր հողի կամ դեանի խաւերին (զա-
 թերին) շատ յարմարացրած պէտք է լինին. եթէ ո՛չ դոքա
 վեր ընկած կը մնան այս և այն հարուստի մօտ կամ գուցէ
 գործածուին միայն պարտեզներէ բաժինները փորելու կամ կա-
 սելու: Իսկ մեր խոպան ագարակների համար հեշտ փորող
 և վարող գութաններ ձեռք բերելու՝ այս կամ այդ իրական
 հնարներն է այժմս մեր մէջ տեսնուում:

Այսպիսի հայեացքի կէտէ նայողներ մեզանում այժմս
 բարեբաղդաբար բազմանում են: Իբրև օրինակ՝ մասնացոյց լե-
 նինք պ. Մ. Մխանսարեանի «Քնար—Հայկականի» վերջաբա-

նութեան 5—13 երեսներին, որոյ զլիաւոր գրութեանցը մենք
 միանգամայն համամիտ ենք և յատուկ կը ցանկայինք որ յի-
 շած երեսները զատուելով միւս շատ և շատ քնարերգական
 «պիտոյ»ներից և այդ կերպ առաւել որոշութիւն ստացած՝
 Արարտի մէջ տպուէին կրկին՝ սորա բազմաթիւ ընթերցո-
 ղաց համար: Յուսով ենք թէ՛ պ. Մ. Մխանսարեանը ընդ-
 դէմ չը լինէր սորան, մանաւանդ որ «Քնար—Հայկականի»
 իւր գնովը մեր ժողովրդեան շատ մասին իրաւի անմատչելի
 է: 1) Այստեղ մեր յօդուածի լրութեան համար այդ երեսներէն
 բերենք միայն Աերսիսեան դպրոցին և սորա չափ հնար ու-
 նեցող ուսումնարաններին առաջարկուած ուսման ծրագիրը՝
 մեր նկատողութիւններով և յաւելուածով:

1) «Այս վարժարաններում իւրեանց ուսումն աւարտած
 «աշակերտներից պիտոյէ ընտրել ո՛ր և իցէ թուով (որքան
 «դրամագլուխը կը թոյլ տայ), ամենընդունակ, կազմուածքով
 «քաջառողջ, ազնիւ և ազգասէր աշակերտներ: Պիտոյ է որ
 «այսպիսի աշակերտները քաջահմուտ տեղեակ լինին Հայոց
 «գրաբար լեզուին, այն երկրի աշխարհաբարին»: Աւելցնենք
 մենք՝ ո՛չ միայն այն երկրի, այլ մեր ամենազլիաւոր բար-
 բառներին, մանաւանդ այժմեան մեր արեւմտեան բարբառին,
 որոյ գերազանցումը օր ըստ օրէ նկատելի է դառնում: Ար-
 ժապետական ձեռնարկներից այս տեղ առաջին տեղը պիտի
 ունենայ հ. Այսրեանի Քննական քերականութիւնը, իսկ մեր
 բարբառի համար Պ. Պալասանեանի աշխարհաբարի քերա-
 կանութիւնը, որ շուտով լոյս կ'տեսնի:

2) «Մեր հին և նոր ընտիր հեղինակների գրուածոց.
 «Մովս. Խորեն. Եղեղէի, Ղազ. Փարպ. Ազատանգ. Ստե-
 «փան Օրբէլեան. Յովհան. Աթ. Փաւստոսի, Արդանայ,

1) Ապացոյց, որ աշխատասիրողը յետոյ գինը 4 ու շինց:

„Առաքելի, Սմբատայ և Աիրակ. Պանձակեցւոյ պատմագրու
 „Թեանցը: Սոցանից Թարգմանուածներին այն օտար լեզու
 „ների, որք ծանօթ էին աշակերտաց, մանաւանդ այդ Թարգ-
 „մանութեանց՝ ծանօթութեանցը և մեկնութեանցը. դա-
 „նազան նոր ժամանակագրութեանցը, որք տպուած են մեր
 „ամսագիրներում. գործինակ. Յովսէփ. անուանեալ Աթ.
 „Արղութ. Մանուէլ Ալարդ. Աիւմիւշխանցւոյ, Առնի ամ-
 „սագրուածը և այլն և այլն“:

Այստեղ մի փոքր զգուշութեան կը հրաւիրենք պ. Մի-
 անսարեանին:

Թո՛ղ չը մոռնանք թէ՛ վարժապետացու և քահանայա-
 ցու դաստիարակել և հնախօս—պատմաբաններ պատրաստելը
 իրարուց մի փոքր կը զանազանուի. ըստ մեզ ևս՝ իրաւի շատ
 կարևոր է առաջիններին մեր մատենագրութեան և գրական-
 նութեան գլխաւոր ներշնչողութիւնը ամենայն հմտութեամբ և
 մեկնաբանութեամբ ուսումնասիրելը. բայց այն ժամանակը աշա-
 կերտաց դպրոցական ժամերն ևս չը պիտի ներէին՝ բացի այդ-
 քանը ծանօթանալ դարձեալ „և այլններին և այլններին“: Չա-
 փը չը պէտք է կորցնել:

3) „Պիտոյ է նոյնպէս տեղեկանալ այժմեան ընտիր դու-
 „նասն չայ բարբառներով գրուած շարագրութեանց և հա-
 „սուածներին (Սաշ. Արովեան և միւսները) չայոյ Անիւշեց-
 „ոյ պատմութեանը, դաստիարակութեանը, պատմագրութեանը և ծիսից
 „պատմութեանը և հին և նոր հատկարանին“:

4) „Աշակերտները պիտոյ է իմանան թուաբանութիւն,
 „(ալժէբա) և այլն. . . առհասարակ ձեմարանական մա-
 „թեմատիկայի մասը, ընդհանուր պատմութիւն, ընդհանուր
 „աշխարհագրութիւն, չայաստանի աշխարհագրութիւնը և
 „ստորագրութիւնը (Չ. Ղ. Ալեշանեան), և չայաստ. պատ-
 „մութիւնը, չայոց գրականութիւն (Պալասանեան Ա. հատ.

„և Չ. Օարբանեկեան), ընտիր բանաստեղծութիւնք (Շնոր-
 „հալի, Ալեշան. Ո. Պատկանեանց), հին և նոր ընտիր ազ-
 գային երգեր“:

Չը զիտենք ինչո՞ւ առ հասարակ մեր ուսումնարանաց
 և նոցա ծրագրաց մէջ միշտ մոռացութեան կը տրուի ընդ-
 հանուր գրականութեան պատմութիւնը, գուցէ՛ վախելուց
 թէ՛ մեր աշակերտները օտար ազգաց հեղինակների գրուած-
 ներով կարող են յափշտակուիլ և կարևորը մոռանալ: Բայց
 մի՞թէ կարելի է թագցնել աշակերտաց աչքէն այդքան մեծ
 բանը, որպէս է Աւրոպական գրականութիւնը: Աւելի՛ք՝
 աշակերտները դորա պատմութեանը տեղեկանալով՝ Աւրոպա-
 կան հեղինակներէն գոնեա՛ արժանաւորներին և մի քանի
 գլխաւորներին միայն կարգան և ո՛չ ամեն ձեռք ընկածը
 գաղտ ՚ի գաղտոյ:

5) „Պիտոյ է գծագրական նկարչութիւն“ այստեղ՝ գլխա-
 ւորը մոռացուել է թէ՛ նախ և առաջ վարժապետացուն
 պէտք է լաւ չեա՛ ունենայ՝ այսինքն՝ թէ՛ թանաքով, թէ՛
 մատիտով և թէ՛ կրով գեղեցիկ և պարզ գրէ:

6) „Տէրութեան լեզուն գրականապէս“:

7) „Ֆիզիքա, բնական գիտութեանց ձեմարանական
 կուրսը“:

Պաւելացնենք՝ գործնականապէս և իրերացուցական կեր-
 պիւ. այդ է պէտք վարժապետացունին:

8) „Պատմութիւնը—աստիճան և երկրորդ մաս քրիստոնեան,
 „ուշեղ գրել և նորալ և աստիճան բարձրագոյն օգնականութեան լարգ-
 „մանել՝ պատմութեան, պատմագրութեան, աշխարհագրութեան և մաթեմա-
 „տիկայի վերաբերեալ հարցումներ“:

9) „Այլ ի կարելի է զիմաստիքա—մարմնամարզութիւն“:

Տիկիսու՛մ և Պօլսու՛մ ՚ի հարկէ կարելի է և անշուշտ
 պէտք է. չէ՞ որ այժմն ամենը խոստովանում են թէ՛ մար-

մամարզութիւնը իսկական մանկավարժի ամենակարևոր իմա- նալու նիւթերից մինն է: Ահա՛ այս կարգէն է և երաժշ- տութիւնը, որ պէտք է այստեղ աւելցնել:

„Եթէ մեր ուսումնարանների մէջ այս բոլորը չ'են ու- սուցանում, պիտոյ է ընտրեալ աշակերտներից կազմել առան- յձին դասատուն և առանձին վարժապետներ պարապեն նոցա „հետ լեզուներով և գիտութիւններով“:

Եթէ առանձին կարելի է, պատճառ չ'ենք տեսնում ի նշու բոլորի համար չը լինէր այդ. կարծենք թէ՛ ծախսը միևնոյնը պիտի մնար. գործը մի փոքր պիտի յապաղէր. դորա մասին խօսիլ ևս պէտք չէ: „Այսպէս պարտ ու պատշաճ „պատրաստուած աշակերտներին ուղարկել Բէռլին կամ Զեյ- դելբերգ, յանձնելով նոցա այդ քաղաքների ուսուցչապետաց „խորհրդի հովանաւորութեանը“: 1)

Այս ծրագիրը գուցէ շատ մեծ և անգործադրելի երևի շատերին. Բայց չէ՞ որ երջանկայիշատակ Մերսէսը իւր ու- սումնարանի բացման օրէն՝ կը պատմեն թէ՛ սորանից շատ

1) Ասում ենք թէ շուտով արդէն կատարվելու է Ներսիսեան դպրոցի Յորելեանը. 30 տարի մտածեցեր մի՛. . . Ժամանակն է մեր Հողեւոր բարձր իշխանութեանը վերջապէս պատուել իրենց եղբայրակցի հանգուցեալ Ներսիսի յիշատակը. եւ ի սրտէ յառաջադիմութիւն ցանկալ նորա ուսումնարանին, թողով մի կողմ արեղայական հին կրքերը.

Ժամանակն է Մակար Սրբազանին ցոյց աւալ Ներսիսի հետեւորդ լինիլը, եւ իւր հողաբարձուաց հետ այժմ ոգեւորվիլ նորա լայն ձգտումներով ուսու- մնարանին բարձր եւ որոշ կերպարանք տալու ժողովրդի բուն կարօտից հա- մնաւտ. . . .

Ժամանակն է եւ ազգին իւրեան յիտուն տարի հաւասարիմ ծառայող Գպրոցը վերջապէս գնահատել, նոր կեանք տալ նորան: Մամաւանդ Ներսիսեան Գպրոցի հին աշակերտներին ենք ասում. ժամ է իրանց կրթութիւն տուող ուսումնարանին երախտաղէտ լինիլ եւ նորա շնորհիւք վայելած այժմ 100 հա- ղարների գէթ մի հազարները նուիրել նորան վերոյիշեալ նպատակները իրա- գործելու համար, Ներսիսի գործը անմահացնելու մտք:

առաւել հարուստ ուսման ծրագիր իրագործելու կը դիմէր Արդեամբ այսքանը գոնեա՛ տեսնուել է, որ սկզբներում Մերս- սիսեան Գպրոցը Թիֆլիզու ճեմարանից յետ չէր մնում: Ընդհակառակը՝ առաւել զարգացած աշակերտներ կը պատ- րաստէր: Եթէ այդ կարելի էր մեզանից 20—30 տարի յա- ուաջ, ի՞նչու այժմ, որ դպրոցը զլխաւորապէս լուսաւորեա՛ աշխարհականաց հողաբարձութեան տակ է և այլն. . . .

Ի՞նչու այժմ այդքան յետ մնացել ենք, որ վերը բերած մի համեստ ուսման ծրագիրը մեզ անհասանելի կարողէ թուել: Երևի այն պատճառաւ, որ մեր՝ լուսաւորեալներիս յառաջա- դիմութիւնը՝ խեցդեռնի քայլերին և շարժմանը շատ կը նմանի . . . : Եւ մի՞թէ ամենայն զգայուն և ազնիւ շայ սիրտ չը պիտի ձմլի և սեղմուի, ամեն ամթխած շայի երես հա- րիւր և հարիւր անգամ չը պիտի կարմրի՝ ե՛րբ միտ բերէ թէ՛ մօտաւորապէս 4 միլլիօն մի ազգ, դանազան լուսաւորեալ կեդրոնների մէջ բուն ունեցող՝ միա՛կ մի ուսումնարան չ'ու- նի, որ արդեամբ իրագործէր օտար ազգաց դէթ միջնակարգ ուսումնարանների պրօգրամման:

Գալով մեր առաջուայ համեմատութեանը, եթէ մեր յիշեալ ուսումնարանքը դեռ երկար ժամանակներով խուլ մնան իւրեանց ազգանուէր կոչմանը, պէտք է խոստովանել այն ժա- մանակ թէ՛ մեզ իրաւի տիրել է և կը տիրէ այն ահաւոր և՛ տաժանտ ախտը, այն երեխայական թշնամին, որ կ'անուանի անդղեական ցաւ կամ ինչպէս ուսումնականք կը գոչեն՝ ու- քիտիզմ (ոսկրացաւ): Այդ երեխայից մատաղ կազմուածքի մտրակը՝ երբեմն տարիներով յետ է ձգում երեխայի ատամ- ների ծնելը և նորա առհասարակ Ֆիզիքական զարգացումը:

Երանի թէ՛ միայն այդքան. նա կոշտութեամբով լցնում է երեխի գազաթի ոսկորները, նորա կողքերը, վերջապէս ծամուում է նորա ամբողջ ողնաշարը, այդ կերպ՝ այլանդա-

կում նորա բոլոր մարմինը՝ ըստ մեծի մասին շուտով գերեզման ևս իջեցնում: Տգիտութիւնն և անտարբերութիւնն է այդ մեր ցաւը, թէ մի ուրիշ բան. . . . :

Եւ այց քանի հեռու կը դիտենք մէզնէ այդ տրխուր պատկերը, քանի՛ չը կամինք տեղեք տալ՝ մեզ տիրելու այդ տխուր ապագային, նոյնքան առաւել ամենս պիտի աշխատինք շուտով պարզելու և պարզաբանելու մեր կարևոր խնդիրները: Ահա-լասիկ մեր կողմանէ՝ «վարժապետներ պատրաստելու խնդրոյ» վերաբերութեամբ մինչ ց'այժմ լուծած խոհեմ ձայներին՝ մեր հասարակութեան մէջ առաւել արձագանք գտնելու համար պարտք համարեցինք յետագայում բերել մեծանուն մանկավարժ Ահհրի «յիսուն տեղեմներէ» քաղուածներ՝ յարմարացնելով մասամբ մեր պայմաններին և պահելով միանգամայն անփոփոխ գլխաւոր սկզբունքները: Այդ իսկ սկզբունքները մեր մէջ գործադրելու թարգման միայն կամեցանք լինիլ մեր նախընթաց խորհուրդաձուլութիւններով, և այդ կերպ՝ եւրեւրքնած չը թողնել կը ցանկայինք միայն:

ՔԱՆԻ ՄԻ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԻՐ

ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏՔ Է ՊԱՏՐԱՍՏԵԼ ՄԱՆԿԱՎԱՐՃ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ:

1) Սկզբնական ուսումնարանների վարժապետները կամ մանկավարժ ուսուցիչները պէտք է առաջ գան ժողովրդի սիրելի կոչեցեալ դասերէն, այսինքն՝ գիւղականաց, շինականաց, ստուրին վաճառականաց կացութենէն: Սակայն իւրեանց կըրթութեամբ այդ դասերէն բարձր և գերազանց պիտի լինին, որ կարողանան իրաւի ժողովրդի եւ իւրեան տարրական կոչուիլ: Պէտք է նոցա մէջ պահպանել իբրև գանձ իւրեանց ժողովրդական բնաւորութիւնը և բարի յատկութիւնքը, որ նոցա բռնած գրութիւնը լինի ճշնորդական՝ ստորին կամ անկիրթ

դասի՝ և վերին կամ լուսաւորեալ հասարակութեան մէջ տեղը: Ահա՛ այսպիսի հայացքի կէտէն պիտի դուրս գայ ամենայն կարգադրութիւն սկզբնական վարժապետաց վերաբերեալ թէ՛ ո՛չ շատ սխալանաց և սփոսանաց տեղեք կը տրուի:

2) Ուսուցչաց կրթութիւնը պէտք է ընթանայ ամբողջ ազգային կեանքի հեղեղէ հետ, և պէտք է լինի իւրեանց ազգայնութեան, իւրեանց դարու՝ գիտակցութեան, ձգտմանց և լուսաւորութեան արտադրութիւնը, նայելով թէ՛ այդ ազգայնութեանը՝ այդ դարու մէջ ի՞նչպիսի ուժեր են հարկաւոր, հետևելով միւս կողմանէ արդէն ընդունած բարւոք դաստիարակութեան կանոններին:

3) Ուսուցիչներ պատրաստելու ժամանակ պէտք է ՚ի նկատի ունենալ, թէ՛՝ ազգային ուսումնարանը ժողովրդի ո՛ր-պիսի տեղական և ընդհանուր կարօտութիւններին պիտի դարման տայ, և թէ՛ նախակրթական ուսուցիչն է՝ այդ պիտոյքներին համեմատ կրթութիւն և լուսաւորութիւն ծաւալողը և ժողովրդի անմիջական խորհրդատուն:

4) Ուսուցչի այսպիսի բարձր դրութիւնը, որպէս դաստիարակ և կրթիչ ժողովրդի, կը պահանջէ նորանէ բաց ի անձնուիրութիւն և սէր առ իւր վեհ կոչումն, տակաւին և պատուական բնաւորութիւն, գերազանց մտաւորական և բարոյական յատկութիւնք, օգտակար տեղեկութիւնք թէ՛ տեսական և թէ՛ գործնական:

5) Մանկավարժ ուսուցիչներ պատրաստելիս՝ պէտք է ձգտենք նախ՝ նոցանէ լուսաւորեալ մարդ և բարի քաղաքացի դաստիարակելոյ, անբաժան ՚ի հարկէ ազգայնական տարրերէն: Արկորդապէս արդէն՝ իւրեանց մասնաւոր պաշտօնին վերաբերեալ հարկաւոր պատրաստութիւնը մատակարարուի: Այս կերպ՝ նոցա տեսական և գործնական տեղեկութիւնները սկզբնական ուսումնարանների ծրագրէն շատ առաւել բարձր

պէտք է լինին, մինչ զի շօշափեն վերին ուսումը: Բայց և աչքէ չը պիտի թողուի ժողովրդական դպրոցների իսկական և կարևոր պահանջները: Այսպիսի՝ գործի մէջ ուրեմն ծայրայեղութիւնը աւելորդ է. ո՛չ շատ խորին գիտնականութիւն կ'ուզենք և ո՛չ թերուսութիւն. այլ՝ պէտք է հետեւենք առածին՝ «քիչ գիտցիր՝ լա՛ւ գիտցիր»: Որպէս զի բազմաբեռն ուսումը թեթեւակշիւ չը լինի:

6) Ուսուցչաց բուն պաշտօնին վերաբերեալ գործնական կրթութիւնը և վարժապետական բարձրագոյն գիտութիւնը պէտք է աւանդուի կամ ստացուի անշուշտ այդ դիտմամբ հիմնուած մասնաւոր ուսումնարանների մէջ, որ կ'անուանեն Արժուոյէտոյան՝ Վարդոյ Կոմ Դանիալարժուոյան Սեփեար, ուր վարժապետաց ուսումը կ'սկսուի 18—20 տարեկան հասակէն և ո՛չ վաղ ¹⁾:

7) Այն ժամանակամիջոցը, որ կը մնայ աշակերտի սկզբնական կամ ծխական ուսումնարանից դուրս գալէն յետոյ՝ մինչ ի վարժապետական Վարդոյ մտնելը, մօտաւորապէս՝ 12—14 ից մինչ 18—20 տարին՝ բաւական է ապագայ ուսուցիչների կրթութեան համար. այսինքն՝ այն կրթութեան, որ պէտք է ունենայ ամենայն մարդ, ամենայն քաղաքացի՝ թէ՛ վարժապետ թէ՛ քահանայ թէ՛ վաճառական և այլն:

8) Այդ ժամանակամիջոցի ուսման սահմանները կարելի էր նշանակել Տէրութեանց միջնակարգ ուսումնարանների (Գիմնազիօնների) պաօզրամայով (ծրագրով) մինչ ի 7-րդ դաստունը:

¹⁾ Մեր մէջ որովհետև այսպիսի դպրոցներ ունենալու յոյսերն զեռ բաւականին հեռու ապագայումն է. ուստի հարկաւ պէտք է դիմենք Եւրոպային, մանաւանդ, հիւսիսային Գերմանիային եւ Զվեցարիային: Այս մասին դարձեալ կ'հրատարակենք մեր ընթերցողի ուշադրութիւնը Պ. Մ. Միանսարեանի վերջաբանութեան մեր ցուցած երեսներին:

9) Սակայն Գիմնազիօնը ինքն ըստ ինքեան իւր հանգամանքներով առած վարժապետացուներ պատրաստելու չէ կարող ծառայել, նա զի ունի շատ անյարմարութիւնք այդ կողմանէ:

Առաջինը՝ օտար լեզուներ Գիմնազիօնաց կամ առհասարակ Տէրութեանց միջնակարգ ուսումնարանաց մէջ այնքան մեծ տեղ ունին բռնած, որ մայրենի լեզուի դասատուութիւնը շատ յաջող չէ: Իսկ այժմեան դաստիարակութեան առածները (աքսիօմ) մինն է թէ՛ մանկավարժ—ուսուցիչը ամեն բանէ առաւել իւր լեզուին պիտի քաջահմուտ լինի:

Երկրորդ՝ ցանկալի էր որ կրօնական տարրը բաւականին տեղ ունենար, մանաւանդ պատմիչան—կրօնագիտութեան մեծ նշանակութիւն ունի ժողովրդական ուսուցչի համար:

Երրորդ՝ երաժշտութիւն սովորցնելը և այլ մի քանի մարզութիւնք—ապագայ վարժապետին յոյժ պիտանի՝ Գիմնազիօններում չ'են ընդունուած:

Չորրորդ՝ Գիմնազիօնի 7-րդ դասատուն հասնողը շատ հազու թէ՛ վարժապետութեան հետեւի՝ աչքի առջև ունենալով իւր պատրաստութեան համեմատ աւելի յարմար ապրուստի ճանապարհներ:

Արջապէս՝ մեր սկզբնական ուսումնարաններէն դուրս եկող աշակերտները ուղղակի դժուարութեամբ պիտի կարողանան մտնել Գիմնազիօն, եթէ նորանից իրաւի օգուտ ևս չ'են վարժապետութեան դիտմամբ:

10) Միւս կողմանէ՝ եթէ զանազան հոգաբարձութիւնք մասնաւորապէս հոգ չը տանեն ուսուցիչներ պատրաստելու, և առանձին զումար չը նշանակեն այդ ամենակարևոր գործի համար, թո՛ղ չը յուսանք թէ՛ սեփական ծախիւք վարժապետ պատրաստող լինի: Որովհետև ո՛վ հ՛նար ունի ուսում առնելու, նա դժուարութեամբ կը դնայ սկզբնական ուսուցչու-

թեան տաժանելի և փշոտ ճանապարհով հարկաւ՝ այնուհետև ուսուցիչ դառնում են այն անձինք, որք ո՛չ մի գործի ընդունակ չ'են, և ամենևին ձգտում և հասկացողութիւն ևս չ'ունին մանկավարժութեան բարձր կոչման վերայ:

11) Ա երբ բերած դրութիւններէն ուղղակի կը հետևի թէ՛ հասարակութիւնը, եթէ նա բոլորովին թմրած չէ, իւր սրբազան պարքը պիտի համարէ՝ վարժապետացոյցոց համար ասանքն պարտաւորեալն վարժարանէն հիմնելու, որ և լինի սկզբնական ուսումնարանների և վարժապետական սեմինարների միջինը:

12) Որոշեալ գոյով այդպիսի ուսումնարանը՝ չք պէտք է այսու ամենայնիւ մասնակրթական (սպեսիալ) դպրոց համարուի, այլ՝ հանրակրթական, այսինքն՝ ըստ կարողութեան լուսաւորեալ մարդ և ազգի անդամ պատրաստող ուսումնարան¹⁾:

Ա արձի կողմանէ՝ որքան կարելի է, պէտք է լինի ձրիավարժ:

13) Այդ պատրաստական վարժարանները ըստ կարեաց՝ լաւ կը լինէր, որ բացուէին նահանգական փոքր քաղաքների մէջ, ուր աշակերտեալքը հաղորդակից գոյով նոյն իսկ քաղաքացւոցը և չը խորթանալով տեղական զերդաստանաց կեանքէն՝ ապագայում առաւել յաջող պիտի գործէին ժողովրդի մէջ²⁾:

14) Առհասարակ ամենայն ապագայ ուսուցիչ՝ պէտք է պատրաստուի մեր յիշած ուսումնարաններում: Բայց միւս

1) Ուրեմն, այսպիսի ուսումնարան առանց զբժուարութեան կարող էին լինել մեղանում հուպար—Շահնագ.—վարժարանը, Ներսիսեան դպրոցը եւ այլ սոցա չափ հնար ունեցողք.—ինչպէս այս մասին վերը խօսեցինք:

2) Մեզ համար դեռ եւս դժուար է այդպիսի ուսումնարաններ հիմնել փոքր քաղաքներում, որովհետեւ հնարներս սուղ են: Այսքան կը մնար ցանկալ, որ մեր դաւառներում փոքր ի շատէ ցրուած կամ տարածող լուսաւորեալ ազգայինք, ուշք դարձունէին եւ իմանային ջողել: մեր տեղական «ճողեւոր» անուանեալ կամ ժողովրդական դպրոցներէն, բարւոք եւ իրաւի ընդունակ աշակերտներ, եւ աշխատէին դոցա միշտ ուղարկել մեր յիշած կեդրոնական դպրոցները:

ուսումնարաններից ևս, զոր օրինակ՝ Գիմնազիօններից ևայլն, եթէ ցանկացողք լինին ազգի գումարով Աւրոպա գնալ վարժապետական կատարելութիւն առնելու, կարող են ընդունուիլ: Միայն՝ այդպիսիները նախ՝ մեր ուսումնարաններում աւարտող աշակերտաց հետ վերջնական հարցաքննութեան պիտի ենթարկուին: Որով պիտի ապացուցանեն թէ՛ վարժապետութեան վերաբերեալ տրամադրութիւնքը և իւրեանց այդ կողմանէ մի քանի թերութիւնքը նախապէս լրացրած են ինքն ըստ ինքեանց մասնաւորապէս պարապելով:

15) Մանկավարժական ուսումնարանը պէտք է ունենայ երեք դասատուն, երկու գլխաւոր ուսուցիչք և երկու օգնական: Գլխաւոր ուսուցիչներից մէկը կը նշանակուի Տեսուչ: Տեսուչը կարող է լինիլ մի որ և է բարձր ուսումնարաններում աւարտածներից. միայն թէ՛ յայտնի պէտք է լինի դատարակութեան վերաբերեալ իւր գրուածներով: Արօնի դասերը պէտք է յանձնել կրթեալ տեղական հոգևորականի¹⁾:

16) Մանկավարժական վարժարանը միշտ պէտք է գործունեայ հաղորդակցութիւն ունենայ այն վարժապետական սեմինարների հետ, ուր գտնուում են իւրեանց վարժապետացուները. և պէտք է իւրեանց ուսումնարանի գործունէութեան հետևանքները վկայեն տարին միանգամ հարցաքննութիւններով:

17) Աւսման ձևը այսպիսի մանկավարժական ուսումնարանում անշուշտ երբեք չ'աշխատան կամ երբեք ուսուցան պէտք է լինի. որպէս զի մեր վարժապետացուները Աւրոպայում նորէն սովորելու զբժուարութիւնները չը կրեն. այլ՝ պատրաստական կրթութեամբ արդէն ընտելացած լինին այդ՝ մանկավարժ ուսուցչի ամենակարևոր մեթօդային:

1) Ուրեմն այդպէս կարող են լինել Ներսիսեան դպրոցի 3 դասատուները իսկ առաջի 4 դասատուները կ'լինին պատրաստական սկզբնական ուսումնարան:

18) Ահա՛ այսպիսի ուսումնարաններում աւանդելու գիտութեանց գլխակարգութիւնը՝ կամ իւրաքանչիւրի համառօտ ծրագիրը, սր պէտք է երեք կամ չորս տարուայ բաժանել:

Ա) ԿՐՅՆ. վերելք սորա մասին խօսեցինք:

Բ) ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵՁՈՒ: Սա պէտք է լինի բոլոր պատրաստական ուսման կեդրոնը՝ և իւր մէջ պարփակէ:

ա) Քերականութիւն: Մասանց բանի կազմութիւնը, բառերի համաձայնութիւնը, տրոհութիւն, առդանութիւն, բաշտարութիւնք համանունանց և մասամբ ճարտասանական փոխաբերութեանց: Արժութեանց համար պէտք է ընտրել երեւելի գրուածներ և ժողովրդական առածներ:

բ) Ընկերացում: Վանոնաւոր ընթերցանութիւն թէ՛ արտասանութեան և թէ՛ միտքը պարզ յայտնելու կողմանէ, լաւ հասկանալով կարդացածի բովանդակութիւնը՝ նոյնը ուրիշին ևս հասկացնել պատմելով:

գ) Ուղղագրութիւն: Սորան պէտք է վարժեցնել հիմնուելով ստուգաբանութեան և համաձայնութեան կանոնների վերայ. նախ՝ մասնաւոր կամ առանձին նախադասութեանց, և յետոյ մեծ յօդուածների սադրանօք (դիքտեններով): Աշակերտաց միւս գիտութեանց վերաբերեալ գրութիւնների մէջ ամեն ուսուցիչ պիտի միտ դարձնէ ուղղագրութեանը:

դ) Ոճ: Արժապետացուններին պէտք է վարժեցնել զանազան պատմախօսութեանց, նկարագրութեանց և ստորագրութեանց, ոտանաւորներից արձակ շարագրութիւն կազմելուն: Հարստութիւն գրել «ուրիշ» շատ ցանկալի էր որ ազատութիւն և հնար տային՝ աշակերտաց զրուածները սեփական և ինքնուրոյն աշխատութեանց նմանելու: Աերջպէս պէտք է նամակագրութեանց, վաճառականութեան և այլ գործառնութեան մէջ գործածած թղթագրութեանց ձևերին ծանօթա-

ցնել: Ամենայն՝ թէ՛ գրուածի և թէ՛ բերանացի խօսուածքի մէջ պէտք է աշակերտաց ուշադրութիւնը դարձնել՝ պարզութեան, ճշգրտութեան և համառօտութեան:

Գ) ԹՈՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ և ՍԿՁԲՆԱԿԱՆ ԵՐԿՐԱԶՍՓՈՒԹԻՒՆ: Արժապետացուն պիտի հմտանայ՝ կեանքի մէջ սովորական ամեն հաշիւները՝ դիւրութեամբ կատարել, թէ՛ բերանացի և թէ՛ գրաւոր կերպիւ, պէտք է ծանօթացնել, տեսական և թէ՛ վերադրական՝ թուաբանական և երկրաչափական համեմատութեանց, համահաւասարութեանց և հաւասարութեանց, այնչափ՝ որ շատ մի «լեզու» խնդիրներ թուաբանօրէն կարողանան լուծել: Երկրաչափութեան սկզբունքը՝ մինչև եռանկեանց նմանութիւնքը և Պիւթագորեան թեօրեմա: Եւ վերջապէս թէ՛ գծերի, թէ՛ մակերևոյթից և թէ՛ ճարտար չափութիւնը՝ պէտք է լինի օրինակներով և կեանքի մէջ հարկաւոր գործածական խնդիրներով:

Դ) ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: Այստեղ կը լինին ընդհանուր տեղեկութիւնք՝ երկրի ձևի, մեծութեան և շարժման վերայ: Ընդհանուր տեսութիւն բոլոր մասանց աշխարհի և Եւրոպայինն առանձին: Մասնաւորապէս վարժապետացունները լաւ տեղեակ պէտք է լինին իւրեանց հայրենեաց աշխարհագրութեանը և հարեան ազգաց քաղաքական և տեղական գրութեանը:

Ե) ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ: Անդանի և կենսագրական պատմախօսութիւններով ընդհանուր քաղաքակրթութեան պատմութեան հետ՝ պէտք է հայրենեաց պատմութեանը մանաւանդ շատ մերձաւոր տեղեկացնել:

Զ) ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ: Պէտք է հիմն դնել բնութեան երեք թաղաւորութեանց պատմութեան քաջ ծանօթացնելուն. և մանաւանդ այն ամենահարկաւոր կենդանեաց, բուսոց և հանքաց խումբերը ցոյց տալ և նկարագրել, որոնք առաւել

պէտք են և գործածական՝ վաճառականութեան և գիւղական տնտեսութեան մէջ ¹⁾։

Բ) ՍԿՋԲՆԱԿԱՆ ՁԻՋԻԿԱՅ: Պէտք է սկսել փորձառութեան հիմքերով, և այդ կերպ՝ բացատրել բնութեան ընդհանուր երևոյթները. ծանօթացնել մի և նոյն ժամանակ՝ քիմիայի գլխաւոր հիմունքներին ²⁾։

Ը) ԳՐՈՒԹԻՒՆ (կալեգրաֆիայ). այստեղ կանոնաւոր կերպիւ պէտք է սովորցնել գրիչ կտրել, գրիչը կարգով բռնել և շարժել: Պէտք է վարժեցնել գեղեցիկ արագագրութեան և պարզ գրելուն՝ մանաւանդ տախտակի վերայ: Առհասարակ վարժապետացուի ամեն գրուածների մէջ պէտք է ուշք դարձնել չեւի կանոնաւորութեան՝ գեղեցիկութեան և պարզութեան ³⁾։

Թ) ՆԿԱՐՁՈՒԹԻՒՆ: Սկզբնական հրահանգ նկարչութեան. գծագրական նկարչութիւն գործնական կեանքին յարմար:

Ժ) ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ (մոլգեքայ): Պարտաւորեալ է ամենայն աշակերտ սովորել՝ երգեցողութիւն, ջութակի վերայ ածելը և երաժշտութեան տեսական մասը (?): Պարտաւորեալ է՝ դաշնամուրը (Ֆորտեպիանօ), երգեհոն (օրգանը): Ամենափոքրը այնքան պէտք է լինի, որչափ և որպիսի կարօտութիւն կայ կանոնաւոր երգեցողութեան ժողովրդական դպրոցների մէջ՝ և առհասարակ ժողովրդի մէջ:

¹⁾ Այստեղ, բացի սովորական ձեռնարկները, մեր վարժապետաց ձեռնաց տակ ունենալու օգտակար կը համարենք, Հ. Եւդ. Վ. Համարեանի «Գործնական վաճառագիտութիւնը» Վիեննա 1857, և մասամբ Հ. Եփր. Վ. Չաղբեանի «Գործնական արուեստախօսութիւնը» Վիեն. 1857:

²⁾ Մեզ համար Հ. Նուիրճանեանի «Փորձառական բնագիտութիւնը կամ ֆիզիքայ քիմիայով» զիտցող վարժապետի ձեռն միայն շատ օգտաւէտ կը լինէր: Հ. Քաջունոյ մեծադիր քիմիան անգործադրելի է այնպիսի ուսումնարանաց մէջ—մանաւանդ իւր լեզուով. բայց տեսչի ձեռնաց տակ պիտի լինի այդ էլ:

³⁾ Պ. Միանսարեանցի «կանոնաւոր ևս վ. գրութեան» գիրքը:

ԺԱ) ՄԱՐՄԵԱՄԱՐՁՈՒԹԻՒՆ (գիմնաստիքայ): Սորա կարեւորութիւնը վարժապետի համար այնքան այժմն ակներև է, որ այստեղ՝ աւելորդ կը համարիմք երկարելը: Այս մասին մեր պարբերական թերթերի մէջ ևս բաւականին խօսել են:

ԺԲ) Այն աշակերտները, որ միանգամայն անընդունակ են վերջի երկու—երեք մարզութեանց, պէտք է հնար տալ դոցա գոնեա՝ նոր լեզուներ քաջ սովորելու: ¹⁾

19) Այստեղ աւարտող աշակերտները կ'ուղարկուին Աւրոպա վարժապետական Գպրոցներ:

Վարժապետական սեմինարների պռօգրամման, մենք այստեղ չ'ենք բերում՝ առանձին հարկաւորութիւն չը տեսնելով: Բայց մի փոքր զաղափար ստանալու համար այդպիսի գպրոցների վերայ՝ ընթերցողը կարող էր կարգալ՝ դարձեալ «Քնար—Հայկ.» մէջ տպած Հ. Գ. Պատկանեանի թարգ. «Գորբաթեան վարժապետական սեմինարան» վերնագրով: Օգուշացնում ենք՝ որ զաղափարը շատ աղօտ կը լինի, որովհետև Գորբաթիւնը՝ Գերմանիոյ վարժապետ. Սեմինարներէն շատ ցած է:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ I Խորհուրդ ենք տալի ցանկացողաց, մանաւանդ Ներսիսեան դպրոցի տեսչին և վարժապետներին չ'դանդաղել երբեմն գնալու Տիֆլիսու Ալյօնիայ թաղում գտնուող «Учительскій институтъ». Ը:

Այդ ինստիտուտը ապագայում մեծ նշանակութիւն կ'ունենայ մեր Աովկասի ժողովրդական ուսումնարանաց վերաբերութեամբ: Ներսիսեան դպրոցի այժմեան լաւ աւարտած աշակերտներին՝ խորհուրդ ենք տալի՝ ուսերէն լեզուից լաւ պատրաստուիլ և անվախ մտնելու աշխատել այդ ինստիտուտը.

¹⁾ Խօսք չկայ, որ Ռուսիարեանի հայոց համար ամենահարկաւոր ուսանելիք լեզուներից մէկն լինելու է տէրութեան լեզուն:

հաւտասցէ՛ք ինձ, և մի՛ք լսիլ իրանց շուքից անգամ վախեցող ձեր պառաւ դաստիարակներին, մտէ՛ք այդ ուսումնարանը՝ միշտ ձեր հաշուով (երբէ՛ք թագաւորակա՛ն), և հիմակուց ամենիդ կարելի կ'լինի երաշխաւորել 5—5 տարով 7—8 հարիւրական մնթ. տարին ռոճիկ մեր ուսումնարանաց մէջ: Չեր մայրենի լեզուն ձեր սեփական ջանքով այնտեղ ուսումնասիրելուն ո՛չ ոք չի խանդարիլ: Իսկ թէ ի՞նչու այնտեղ տեղական լեզուներ դաս չ'են տալի, այդ իրենց գիտնալու բանն է, ամենեւին մեր մտածելու բանը չէ. մենք միայն մեր մայրենի լեզուից լաւ պատրաստուած արդէն՝ կ'մտնենք, և այնտեղ էլ մենք մեզի կարող ենք շարունակել՝ իբրև խելահաս պատանիք. (այդ ինստիտուտը ընդունվում են 16—20 տարեկան հասակից): Այդ ինստիտուտի վերայ սխալ կարծիքներ շատ կան, մի՛ք հաւատար, ես անձամբ ամեն բանին տեղեկացած և համոզուած եմ խօսում ձեզ հետ, աշխատեցէ՛ք, որքան կարող էք օգուտ քաղել այդ օգտաւէտ հիմնարկութենից և մեր ուսումնարանաց ծառայել:

Խորհուրդ ենք տալի մեր գաւառական հեռատես հոգաբարձութեանց այժմէն իսկ իրանց յառաջադէմ՝ աշակերտներից աւարտողներին ռուսաց լեզուի մէջ յառաջացնել և իրենց հաշուով այդ ինստիտուտը տալ, մինչև Ներսիսեան դպրոցի մեր յիշեալ ծրագիրը ընդունելը, առ այժմ այդ Ինստիտուտից իրենց համար վարժապետներ ձեռք բերել: Տարին 150 մնթ. մխտելով, այդ Ինստիտուտից չորս տարուայ մէջ դուք ձեր համար 5—6 տարով հաստատ վարժապետ կ'ունենաք, որ համեմատաբար շատ աժան է, եւ դոքա երբեմն Գերմանիայից եկածներից լաւ գիտեն իրենց մանկավարժութեան արհեստը:

Այս ամենը ասելով՝ մենք չ'ենք պնդում թէ այդ ինստիտուտը թերութիւնք չ'ունենայ. ոչ, մեք այդ թերութեանցը լաւ ծանօթացած ենք և տեղեկացած: Մեր ասելն այսքանն է՝

առ այժմ այդ ինստիտուտից պէտք է և հարկաւոր է որ օգուտ քաղենք մեր ողորմելի ուսումնարանաց համար. մինչև որ Ներսիսեան դպրոցը հասկանայ իւր նշանակութիւնը և այդ մեր կարօտը ինքը լեռնին լրացնելու ձգտի, որի կատարմանը անհամբեր սպասում ենք:

ՅԱԻՆԵԼՈՒՍԾ II. Իջմիածնայ նորակառոյց Ղեմարանի վերայ մենք էլ ուրիշների հետ, ինչպէս և նորա Ա. Եհափառ Հիմնադիրը—1870 թվին, այո՛, մեծ յոյսեր ունէինք՝ մերազնեայ հոգեւորականաց մէջ բարձր կրօնական ուսման ծաւալելու նկատմամբ: Այդ կողմանէ մեզ շատ քաղցր թուացին ,,Սեղուի“ այս մօտ համարների մէջ տպած ,,Պորպատի ուսանող“ ստորագրութեամբ յօդուածի երկար ու բարակ փիլիսոփայութիւնները, որոնցով նա աշխատում է ապացուցանել թէ՛ Բարձր աստուածաբանական ուսումով հոգեւորականներ մեր մէջ ևս կարելի է պատրաստել և այդ է մեր ժողովրդի այժմեան պահանջներին համապատասխան, դորա օգտակարութիւնը լը օրինակի գերմանացւոց (Օստգէի գաւառներում) և այլն: Պորպատի ուսանողը իւր միամիտ (նախ՛՛) ջանքերով ու դատողութիւններով իմ միտս ձգեց շատ գողարիկ զգացմունքներ, ինչպէս երևում է մեր վերը բերած ծանօթութիւնից, երբ մենք էլ հայրենիքից դուրս՝ շատ հեռուից միշտ այդպիսի գեղեցիկ երազներ էինք տեսնում. . . . եւ այդ յօդուածի առաջի վայրկենի զուարճալի զգացմունքները՝ շուտով տեղի տուին մեր մէջ կրկին տխրութեան և անձկութեան ինչպէս տխրում է շքեղ երազների ազդեցութեան տակ՝ անշուք իրականութեան մէջ արթնցած մարդը:

Սիրելի Պորպատի ուսանող, արի՛ քեզ հետ տանէցաւնու խօսինք. Չէ՞ որ քո բոլոր յօդուածի շէնքը գլխիդ մէջ մի բոկակում իբրև երազ քանդ ու բարբաբ կ'լինի և քամու կ'տրուի,

եթէ մի ամենահասարակ բան 'ի նկատի առնուա քու գիտ-
 ցածից և տեսածից. այն է թէ՛ Պորպատի համալսարանի
 բարձր Աստուածաբանական մասնաբաժինը (Ֆակուլտետ) մշտ-
 նում են տեղական գիմնապետներում աւարտած զարգացած
 երիտասարդներ, յետոյ նոքա Համալսարանում միւսնոյն
 ընդհանուր զարգացման պայմանների և ազդեցութեանց տակ
 յառաջ են ընթանում, բողոքովին ինչպէս միւս Ֆակուլտետ-
 ների ուսանողք՝ իրաւաբան, բժիշկ, բնագէտ և այլն, և նոքա
 իբրև զարգացած ուսանողներ ոչքննով չ'են զանազանվում
 միւսներից, բացի իրենց մասնագիտութեան: Իսկ քո առա-
 ջարկած Աստուածաբանական Ֆակուլտետով հայկական հա-
 մալսարանը ո՞րտեղ է, ո՞ր վանքի անկիւնում ես գետեղում
 նորան. եւ դու կարծում ես թէ՛ անկիրթ տիրացուներին ու
 արեղաներին կարելի է այժմեան ժամանակս բարձր Աստուա-
 ծաբանական գիտութիւնք աւանդել. . . : Գու կարող ես
 ինձ պատասխանել թէ՛ «թող մեր միջնակարգ ուսումնարան-
 ներից Գերմանիոյ Աստուածաբանական Ֆակուլտետները պատ-
 րաստվին, եթէ հիմայ դժուար է մեզանում բաց անել»: Այո՛,
 շատ բարի՛, էն ժամանակ խնդրեմ աշխատիս հիմակուց միլ-
 լիոնների ժառանգութիւն ձեռք բերել, որ՝ մշտական տարին
 2000—3000 ռ. ռոճիկ կարողանաս խոստանալ, որպէս զի
 այդ տեղերից երիտասարդներ որսաս քո Ֆակուլտետի համար.
 որովհետև Գերմանիայում կրօնական ուսում ստացողներին
 մեզանում ո՛չ ժողովուրդը պիտի ընդունէ և ո՛չ մեր հողու-
 րականութիւնը (չ'մոռանաս՝ էս տեղ խօսքը միւսերիու ան-
 հատների մասին չէ՛) —ինչով պիտի ապահովվին նոքա, եթէ
 ո՛չ քո տուած ռոճրկով. . . եւ դու կարծում ես թէ՛ գեր-
 մանացի քո ընկեր ուսանողները Աստուածաբանական Ֆա-
 կուլտետ մտնելով՝ մի առանձին կոչումն ո՛ւնին դէպ 'ի այդ
 գիտութիւնքը. Մի սխալվեր, նոցա քարշում է նոյնպէս այն

նիւթական ապահովութիւնը, որ նոքա ստանում են իբրև
 պաստօրներ՝ որոնց յանձնում են ամբողջ 6—10 զիւղեր, առա-
 ջուց որոշուած կալուածքներ 'ի սեփականութիւն ցմահ, բացի
 ծխից եկածը. եւ մէնք ո՛րքան տեղեակ ենք՝ չ'կայ այնտեղ
 պաստօր (Ատաղիների, Լատերի մէջ անգամ) որ հազար ուսու-
 լուց պակաս արդիւնք ունենայ տարեկան. իսկ երեք հազար
 ստացողներն ևս կան (գիւղօրէքից եմ ասում): Աարո՞ղ ես,
 հրամանքդ, դորպատի ուսանող, այդպիսի պայմաններ մեր
 մէջ ստեղծել. . . :

Մենք յիշեալ 1870 թ. յոյս ունէինք թէ՛ ԼՂմիածնայ
 Ղեմարանի պատերի հետ՝ գէթ մի 6—8 ուսանող Խոա-
 լիայում և Գերմանիայում բարձր ուսում պիտի ստանան ԼՂ-
 միածնայ հաշուով, որոշեալ պայմաններով, որ վերադառնան
 ԼՂմիածնայ նորակառոյց հոյակապ «չորս-պատր» մի Հողե-
 ւոր Եկադեմիայի նման բարձր ուսումնարան ներկայացնեն ժո-
 ղովրդի տարիներով կրթնած աչսցը. բայց թէ՛ մեր Ահհա-
 փառի ազգասէր ջանքերը թէ՛ մեր բողոքիս՝ նորա բարեկամաց՝
 յոյսերը թերի մնացին, որովհետև նիւթական միջոցներ չ'զբա-
 նուեցան. եղածներն էլ այնքան քիչ էին, որ պէտք էր հե-
 ռաստեսութեամբ բանկերում պահել հեռու ապագայի համար,
 ո՛ր գիտէ ի՞նչեր կ'պատահի վանքի պիտոյից նկատմամբ. . . .
 Ազգասէր հարուստ մարդիկ էլ դուրս չ'եկան այդ նպատա-
 կին օգնելու, է՛լ ո՛ւմ մեղադրինք. . . . :

Իսկ քեզ, սիրելի Պորպատի ուսանող, որ կարծում եմ՝
 իմ բարեկամներից մէկը պիտի լինիս, իբրև քեզ գաղափարա-
 կից երիտասարդ, հայրենիք վերադարձած և այստեղ շատ
 բան կարճ միջոցում տեսած ու կրած, —խորհուրդ եմ տալն՝
 մայրենի լեզուիդ մշակութեան և քո ընտրած գիտութեան
 ուսումնասիրելուն առայժմ հետևիս և ժամանակ չ'կորցնես
 ուրուականների վերայ: Ժամանակն է, վերջապէս մեր իրա-

կան կեանքը տեսնել, ճանաչել—երազներից վաղ գալ. խըն-
դրեմ խօսե՛նք, գրե՛նք, քննե՛նք այն, ինչ որ կարելի է իրա-
գործել մեզանում: Գու՛ր Երոստոսի քարձը ուսումնով
հոգեւորականներ ես ուզում եմ Ղեկավարնից, իսկ ես քեզ ասում
եմ, երանի թէ՛ մի դաւառական ուսումնարանի կուրս կարե-
լի լինի նորա մէջ անցկենալ. դու պրօֆեսսորներ ես երազում,
իսկ ես ասում եմ, երանի՛ եթէ գտնուին ամենահասարակ
վարժապետներ. . . . չկան, որտեղեց գտնես. . . :

Սոյն գրքոյկի լեզուն, պէտք է խոստովանենք, ծանր է:
Բայց ընթերցողը ՚ի նկատի պիտի առնու, որ դա մի փորձ է
Երեւմտեան և Երեւելեան մեր բարբառները միացնելու. սա մի
ձգտումն է երկու կողմանց հասկանալի աշխարհաբար գրակա-
նական լեզու ունենալու, որը ՚ի հարկէ դեռ շատ մշակութեան
և կատարելագործութեան կարօտ է:

Յունիսը 15. 1874.

Գեօրգի:

Շախվում է թիֆլիզում պ. Արղանեանի և ընկ՝
գրախճառանոցում:

ՄԵՄՈՒՂԻ ՏԵԿ ԵՆ

- 1) Գրքոյկ երկրորդ } Ուսումնարանական նոր կարգադրու-
- 2) Գրքոյկ երրորդ } թեանց առիթով: Գի-հրէյ-ոյ:
- 3) Տոմար ընկանեկան 1874 և 1875 թուականներէ: